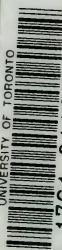

Zaborona ukrains'koho slova
v Rossii

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 01141708 6

PG

3816

Z33

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
FROM
THE LIBRARY
OF
THE LATE
PAVLO SHTEPPA

ЗАБОРОНА УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА В РОСІЇ

Реферат петербурської академії наук в справі
знесеня заборони українського слова,
з додатком "Історичної записки"
К. А. Воєнского і вступним словом
проф. М. Грушевського

СКРЕНТОН, ПА.
ВИДАВНИЦТВО ПРОСВІТНОЇ КОМІСІЇ
РУСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗА

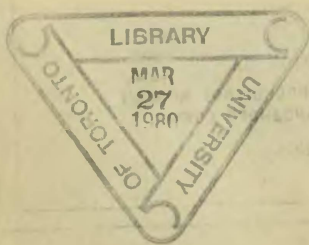
1916.

P. 511.14.9A

UNIVERSITY OF TORONTO

1909

THE UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY
100 St. George Street
Toronto, Ontario
Canada

PG
3816
Z33

Як звісно, комітет міністрів з кінцем 1904 р., застановившись над заборонами української мови в Росії, поручив міністрам освіти і внутрішніх справ, засягнувши гадки в сій справі київського генерал-губернатора, академії наук і університетів київського і харківського, застановити ся над сими заборонами і свої гадки в сій справі, разом із гадками запитаних інституцій, подати під розвагу комітетови міністрів. Всі запитані інституції висловили ся за знесенням заборон українського слова. Опублікований академією наук меморіал, пред-
ложенний нею в сій справі міністрам, знайомить нас ближше зі становищем, яке зайняла в сій справі найвища наукова ін-
ституція Росії, з її поглядами й мотивами. Меморіал вийшов
“на правах рукопису”, то значить зістаєть ся виданням дуже
рідким, мало приступним. Тому ми вважаємо потрібним по-
знайомити з ним нашу публіку.*)

Запитана міністрами, академія вибрала комісію, до ко-
трої увійшли Т. Корш як голова, А. Фамінцин, В. Заленский, Ф.
Фортунатов, А. Шахматов, А. Лапо-Данилевский, С. Ольден-
бург як члени (самі Великороси, з виїмком ак. Заленского).
Головним референтом був ак. Шахматов, звістний спеціаліст
від історії язика й староруського письменства; він голов-
но, а також ак. Корш потрудили ся над меморіалом, пред-
ложеним комісією академії і потім предложеним академією коміте-
ту міністрів. До участі в своїй роботі комісія запросила також де-
кого з петербурських Українців, що й предложили свої запи-
ски по різних питаннях українського слова й української на-
ціональної справи в Росії, і академія віддрукувала їх між але-

*) Императорская Академія Наукъ. Объ отмѣнѣ стѣсненій мало-
русскаго печатного слова, Спб., 1905, ст. III+96 (Напечатано по распо-
ряженію Имп. Академіи Наукъ, Мартъ 1905).

ґазами до свого меморіалу. Вислід, до якого приходять академія на підставі рефератів своїх членів і згромадженого ними матеріалу і предкладає міністрам, такий: “Імператорська Академія Наук, ознайомивши ся з рефератом комісії, не може не признати, що цензурні огранпчення малоруського друкованого слова, які й почали ся доперва від 1863 р., не були викликані якимись небезпечними для одности Росії змаганнями малоруського народа чи його інтелігенції. Рівнож і тепер ніщо не вказує на істнуванє таких змагань. Правительственні розпорядження, що підняли свободний розвій малоруської літератури, по перше — не дали досі визначити ся обопільним відношенням великоруської й малоруської літератури, котрі — в тім переконана Академія Наук — не розминуть ся ані в своїх цілях ані в напрямі; по друге, викликали несприродний зріст малоруської літератури в Галичині — літератури, в значній мірі ворожої Росії. Тепер сі правительственні розпорядження служать джерелом спільного і зовсім природного незадоволення освічених верств малоруської людности Росії. Окрім того вони шкодять інтересам сільської людности Малоросії: розповсюдження книжок релігійно-морального, педагогічного, загально-інструктивного змісту затримуєть ся або повним незнанням, або недостатнім знанням великоруської книжної мови серед Малоросіян. Все отсе дуже неґативно відбиваєть ся на інтересах всього руського народу”.

Академія підносить, що переслідуваннє книги не за зміст, а за форму (мову) противить ся російському законодавству; що тільки “збіг нещасливих обставин” міг піддати гадку заборони цілого язика і открийовання української правописи; в кінці, що сама форма тайних адміністраційних розпоряджень, а не законів, для заборон української мови вказує на те, що вони не були відповідно передумані в законодавчих інстанціях. Академія тому “думає, що неминуче потрібно тепер же звести розпорядження 1876 і 1881 р.” “Заразом усе вище сказане привело Академію Наук до переконання, що малоруська люд-

ність повинна мати таке ж право як і великоруська, говорити публічно і друкувати на своїй рідній мові”.

Ся опінія академії дає резюме реферату академічної комісії, який подаємо нижше в цілості, як дуже інтересний, не тільки з публіцистично-політичного становища документ, а й цінний з наукового погляду твір. (Особливо галицькі москвофіли могли б з нього дуже багато навчитися!). Як побачать наші читачі, реферат сей стоїть на ґрунті окремішності українського народу, його мови й письменства, його історичної традиції й права на свободний культурний розвій. Нема й сліду теорій про якийсь провінціальний характер українського языка чи народности супроти великоруської; реферат виразно трактує як рівнозначні одиниці наріч “великорусскій” і “малорусскій”, “языкъ малорусскій” і “языкъ великорусскій” — нема мови про народність і язык “общерусскій”, що так недавно ще пишався на сторонах писань навіть учених із значними іменами. Академіки з цілою рішучістю доводять те, що доводили оборонці українського слова, що “общерусскій” язык не існує і не існував ніколи на памяти історії, що т. зв. “общерусскій литературный языкъ” — язык великорусскій; що польська інтрига, котрою толковано початки українського національного руху — міт, непорозуміння, сотворене в значній мірі самою-ж “польською інтригою”, і т. п. Можна пожалувати, що такого становища, таких поглядів на нашу національну справу петербурська академія не зазначила скорше, коли наші голоси в обороні національних прав і національного розвитку, серед безустанних лайок, глузу й інсинуацій стрічалися з таким завзятим мовчанем авторитетів російської науки, з невеликими виїмками. Тоді такий голос академії міг би мати невелике значіння; тепер, коли національні відносини рішаються не науковою диспутою, а иншими чинниками, він такого ефекту мати не буде — але без значіння він не зістанеться..

Я не буду входити тут у деталі сього реферату — ні чисто наукового, ні більше публіцистичного характеру, що вимагали

би певного доповнення, спростовання або застереження. Маю ціль чисто інформаційну. Не спiniaючи ся більше на академічній рефераті, який подаєть ся в цілости, спiniaю ся коротенько на долучених додатках (також не входячи в їх критику), що займають більше як дві третини академічного видання.

З них один — урядову записку К. Воєнського, урядника з “Главного управління по дѣламъ печати” про заборони українського слова подаємо в цілости. Крім неї цензурній практиці присвячений більший реферат П. Стебницького (с. 29—45). Коротко згадавши про становище російського правительства до українського слова від часів Петра, автор ближше слідить історію переслідування українського слова від р. 1863. Цікавою ілюстрацією являєть ся статистична дата, що з 230 рукописів, предложених цензурі київським видавничим гуртом у 1895—1904 р., тільки 80 вийшли з цензури о стільки можливо, що їх іще можна було надрукувати! Ол. Лотоцький дає короткий огляд українського літературного руху XIX в., в Росії й Австрії. Ол. Русов вияснює значінне українофільства та доводить його нешкідливість із політичного становища; більше менше такий зміст має також реферат П. Саладилова. С. Русова вияснює велику шкідливість заборони української книжки для народньої освіти: вказує на те, що російські підручники, популярні книжки й шкільна наука не приступні українським дітям і селянам, і заборона українського слова має результатом далеко більший процент неписьмених і рецидивістів неписьменности (що забувають всякі результати шкільної науки) на Україні в порівнянні з великоросійськими губерніями (там % неписьмених у ліпших губерніях спадає низше 20%, в українських не йде низше 50%). Туж саму сторону питання освітлює в коротенькій записці В. Науменко. Залучений лист В. Леонтовича до Д. Мордовця вказує на неможливе, нелюдське положення українського інтелігента, коли його силоміць змушують до писання по великоруськи. “Коли я хочу сказати щось вартє того, аби його предложити читачеві, я не

можу цього зробити инакше як українською мовою” — пише сей, по його власним словам в повні на російській культурі вихований український інтелігент. “Мнѣ омерзительно было бы сводить свою роль какъ писателя на роль болтуна зарабатывающаго деньги мертвеннымъ пустословіемъ, и вотъ по чему я не могу писать по русски. По русски у меня все выходитъ мертвенно, блѣдно, несодержательно, даже неграмотно”.

В кінці подано обчислення української народности Ол. Русова (числить на 31—2 міліони) і передруковано з час. “Гражданинъ” ч. 9 звисний лист “бывшого исправника, изъ дворян” Е. Ш. про розповсюдження на Україні революційних українських видань і потребу дозволу українського слова, щоб дати можливість осявіти народу на легальній основі.

Такий зміст сеї цікавої й важної з кожного погляду лублікації.

М. Грушевський.

РЕФЕРАТ

Комісії у справі знесення заборони українського друкованого слова

Комісія в справі зміни утиску українського друкованого слова під предсідательством академіка Ф. Е. Корша, złożena z академіків В. В. Заленского, А. С. Лаппо-Данилевского, С. Ф. Ольденбурга, А. С. Фамінцина, Ф. Ф. Фортунатова і О. О. Шахматова, розглянувши всесторонньо питанє, предложене комітетом міністрів Академії Наук, прийшла до висновків, предкладаних отут увазі Загального Збору. В часі своїх засідань Комісія дістала кілька цінних заміток, якими вона одначе успіла лиш на стільки покористувати ся, що вставила в свій реферат відсилачі до них у відповідних місцях; находячи-ж у тих замітках багато важного матеріалу, вона вважала корисним предложити їх як додатки до реферату.

Перші відомі нам проби вживання української мови в письменстві відносять ся до XVI ст., в якім можна вказати хоч би на Пересопницьке Євангеліє, написане зрештою далеко не на чистій мові. Та в сїм випадку важна не стільки чистота народньої мови, скільки свідомий нахил перекладачів (бо зразу розходило ся лише про переклади) до передачі тексту св. Письма і пнших книг духовного змісту в формі, доступній розуміню більшости. Коли пристосованє народньої мови до літературних потреб не переводило ся консеквентійше і ширше не лиш у XVI, але і в XVII ст., то старання перекладачів і письменників, що звертали ся не до самих наукових праць, по части умисно, по части несвідомо були паралізовані істнованєм загально прийнятої письменної мови, так званої славяно-руської, яка в той час підлягала вже в Росії впливови місцевої

мови з більшою або меншою примішкою північних, полудневих і західних елементів, різнородних відповідно до походження пам'ятників. Зовсім природно, що ті народні елементи втискалися мало-помалу що раз сильніше в ту книжну мову і змінюючи її різними способами довели до відрубности книжної мови Полудня від книжної мови Півночі. Взірцями тої полудневої мови можуть послужити в XVII ст. не лише численні твори богословської літератури, особливо проповіді, але також релігійно-полемічні і навіть богослужебні книги, що виходили з під пера учителів і бувших учеників "Київо-Могилянської Колегії". До українських елементів прилучувалися на Полудні не рідко і західно-руські, т. е. по часті білоруські, по часті північно-українські, з яких ще в XIV ст. витворився канцелярийний язик Литовського Князівства, а також польські, що втискалися в літературу з перекладів св. Письма і інших релігійних книг із польської мови та з судових і інших офіціальних документів правобережної України. З останнього жерела втиснулося доволі багато польщини і в чисто народню мову, яка не вважаючи на згадані вже змагання деяких популяризаторів, грала тоді далеко підряднішу роль як на Півночі тому, що українська інтелігенція XVI і XVII ст. складалася переважно з членів козацької старшини, яка виховувалася на половину по польськи, а деколи й цілком по польськи, та черпала звідти аристократичні погляди, що різко відділяли її від простого козацтва.

Описана вище українська книжна мова була занесена в другій половині XVII ст. і на Північ українськими вченими богословами, що перейшли в Москву, де їх "западництво" найшло ґрунт, підготовлений до певної міри близькими зносинами деяких бояр із Поляками в часі внутрішніх завірюх (Смутное время) і зовсім природно, що пр. Сильвестер Медведєв писав так само, як його учитель Симеон Полоцький, із якого творів позволяв він собі навіть на дуже безперемонні позички. Та сей вплив був лише поверховний і короткий; в пев-

них верствах суспільства, особливо в тих, що тримали ся старини, він стрітив ся з рішучим відпором, як згіршене, основане на “єдиноумін сь папою и сь римскимъ костеломъ” тому, що багато тодішніх московських людей кепсько відрізняли кількох ополячених українських грамотіїв від Поляків. З тої причини задля охорони “правовѣрія” і єдності “Восточної Православної Церкви” за Петра Великого заборонив св. Синод друкувати церковні книги “не согласно сь великоросійскими печатями”, “дабы не могло въ такихъ книгахъ никакой въ Церкви Восточної противности произойти”. З тої самої причини св. Синод не тільки не дозволив 1769 р. друкувати полуднево-руські букварі, але приказав навіть відібрати ті, що були в руках, тому, що букварі уходили в тих часах за церковні книги і друкували ся “благословеніємъ всего освященнаго собора”. Через духовенство йшло також зміцненє великоруського елементу в викладах Київської Духовної Академії, переведжене рішучо ректором Самійлом Миславським, що і вдало ся вповні під впливом доволі значної вже на той час великоруської літератури, якої мова виперла з кінцем XVIII ст. цілковито вимираючу вже славяноруську мову. В загаль-ж українська література не підпала в XVIII ст. ніяким обмеженням, а українська народня пісня користувала ся в другій його половині широким розповсюдженєм у Москві й у Петербурзі, як видно приміром із тодішніх співанилків. Правда, з того часу ми не знаємо ніяких українських літературних пам'ятників, крім комічних інтермедій і вірш ріжного змісту, поздоровних, сатиричних і любовних, але причина того лежить тільки в зазначенім вище погляді на українську мову, як на простонародню, негідну допущення до літератури і нездібну служити їй знарядом — обставина, наслідком якої ми не находимо простої мови і в великоруській літературі поза комедією.

Першою серйозною пробою ужити чисто-українську мову для літературних цілей, зрештою серйозною радше обємом, ніж змістом, була “перелицьована” Енеїда І. П. Котляревського.

видана 1798 р., за якою пішли вже в ХІХ ст. його-ж комедії “Наталка Полтавка” та “Москаль Чарівник”. У тих комедіях звертає на себе увагу між иншим насмішливе відношене автора до тої українсько-польсько-великоруської мови українських канцелярій, на якій написані в початку ХVІІІ ст. і деякі твори зовсім не офіційального характеру, прим. історичні. Належить зазначити також його глибоку симпатію до української народности і української мови, якою він користувався не тільки в тих творах, але і в “Оді до князя Куракіна”. Таким симпатичним відношенем до української народности в її чистім, не підробленім виді, якою вона проявляєть ся в “хлопі”, Котляревський відрізняєть ся різко від попередніх діячів української літератури і вже з тої причини належить признати його першим українським “народовцем” та батьком української літератури і то не лише белетристичної, але й наукової тому, що він полишив рукописні “Замітки” про деякі українські звичаї. Його приклад звернув увагу земляків на окремішність української народности, особливо в словесних її творах, і викликав багато творів віршем і прозою, написаних по українськи та перенятих співчутем до простого народа з його етнографічними окремішностями. Першою працею що до збирання українського пісенного матеріялу був збірник князя Цертелєва, що вийшов 1819 р. За ним слідували збірники Максимовича, Метлинського і довгий ряд инших, що не перериваєть ся до наших днів. Із письменників того напряду можна назвати Квітку, знаменитого оповідача, що злучив у собі характеристичні риси українського духа — гумор і чулість; Петра Артемовського-Гулака, автора бистроумних віршів; Гребінку, що писав повісті і вірші; байкаря Глібова. У Квітки ми подибуємо пробу розмови з простим народом на його мові про важні для нього питання, моральні, суспільні й економічні: се—його “Листи до любезних земляків”, числом 4. В загальї Квітка був уже в повні свідомим народолюбцем або, як би сказали про нього, коли б він жив пізнійше, українофілом що не тільки лю-

бив свій нарід, але й стремів до його просвіти без затрати відрубних його окремішностей. Про українську мову він пише Максимовичеві ось як: “Ми повинні застидати і примусити до мовчанки людей з чудними поглядами, які проповідують голосно, що не можна писати тою мовою, якою говорить 10 мільонів, яка має свою силу, свою красу, що не може бути віддана на иншій мові. свої звороти, гумор, іронію і все, як у годящої мови”.

Квітка був родом із Харкова, Артемовський-Гулак був професором і потім ректором харківського університета, де до занять українською мовою заохочували також Срезневський в характері професора славянських мов, Метлинський, що був тоді адюнктом, пристрасний любитель усього українського і збирач українських пісень, і Костомарів, що займав там скромну посаду підінспектора. В сорокових роках інтерес до української народності перейшов разом із Метлинським та Костомаровим із Харкова до Київа, де в 1846 року повстало Кирило-Методієвське братство під предсідательством Костомарова з уділом Білозерського, Миколи Артемовського-Гулака, Навроцького, до яких прилучилися трохи пізнійшо Маркович (пізнійше муж знаної письменниці Марка Вовчка) і ин. Українофільство того товариства носило демократично-освободний характер виражений в боротьбі з кріпацтвом, і опиралося на панславистичних основах, бо його члени мріяли про єдність між славянськими племенами, серед яких вони домагалися самостійного становища для Українців. Та правительство признало такі мрії політично небезпечними і покарало більше або менше тяжко його членів, а навіть декого з їх близьких знайомих, прим. Куліша і Шевченка. Що тикається великоруських письменників, то одні з них не звернули ніякої уваги на своїх українських братів, инші знов не тільки віднесли до них прихильно, але й давали їм місце в своїх виданнях. Так стаття Квітки проти Максимовича про українську правопись, зрештою писана по великоруськи, появилася в “Маякѣ”, а

його українські оповідання: “Салдацький патрет” і “Божі діти” надруковані в “Утренней Звѣздѣ”, а його переклад “Полтави” Пушкіна — по часті також там, а по часті в “Московскомъ Телеграфѣ”. Свій альманах українських творів різних авторів збирав ся Гребінка випускати частинами при “Отечественныхъ Запискахъ” Краєвского, але найшов перешкоду в Бєлінськїм, що завідував відділом літературної критики. Відношене цензури до української літератури було таке саме, як і до великоруської. “Байки” Глєбова нашли собі місце навіть в офіційальних “Черниговскихъ Вѣдомостяхъ”. Так отже Українці, як народовці і демократи, находили собі в початку XIX ст. до 40-вих років співчутє природно лиш у тих великоруських письменників, що були найвільнїйші від західно-аристократичного відтїнка, властивого значній частинї великоруської літератури 20-их. 30-их і початку 40-их років, т. є у тих, що уходили в очах своїх противників, і по часті справедливо, за виступів реакції. Тим поясняєть ся згїрдливий і навіть ворожий погляд на них “западників”, що проявив ся особливо різко в незаслужений і крайне сторонничій рецензії Бєлінского з нагоди збірника “Ластівка”, виданого Гребінкою в 1841 р.: “Хороша литература, которая только и дышетъ, что простоватостью крестьянскаго языка и дубоватостью крестьянскаго ума”! Навіть учений видавець і коментатор Бєлінского, С. А. Венгеров, поясняє сей згїрдливий відзив знаменитого критика його “безсознательно-пренебрежительнымъ отношеніємъ къ мужицкому и простонародному”, яке видно в нього і в інших випадках. Сей аристократична закраска, замїтна в великоруській літературі аж до 50-их років, не була очевидно чужа й українській інтелїгенції, що числила в своїх рядах багато потомків козацької старшини, але не виявляла ся на українській мові власне тому, що ті аристократи, правдиві і самозванці, тягнули до своїх великоруських товаришів і вважали обовязковою погорду до простонародної мови, якої, сказавши до річи, деякі з них і не знали. Через те в справі демократизму україн-

ська література перегнала великоруську на 50 літ. Звідси й відповідна близькість старших українських письменників до тих великоруських, що тішилися негарною репутацією у московських і петербурзьких лібералів. Але в дійсності українська література до половини 40-их років відзначала ся від великоруської власне лише своїм глибоким, консеквентним демократизмом, що в повні зрозуміле, бо українську народність представляли тоді тільки низші верстви; а в вищих своїх стремліннях і в складі своїх діячів українська література була так само різнородна, як великоруська. Робітниками на її ниві являли ся люди найрізнородніших напрямів і станів: Котляревський — офіцер, рішучий монархіст і консерватист, Квітка — дідич, також таких самих поглядів, Петро Артемовський-Гулак — професор російської історії і також ні трохи не вільнодумець, Гречулевич (якого проповіді у другім виданю були привитані “Русскою Бесѣдою”, органом московських славянофілів кінця 50-их років) — сьвященник, що широ заходив ся над духовною просьвітою своїх вірних, які говорили тільки по українськи, і т. д. Буря, що скоїла ся над Кирило-Методієвським брацтвом приблизне таким самим способом, як над кружком Петрашевського, показала великоруським лібералам, що Україні—то не самі нетямучі і закостенілі мужики та любителі тих мужиків із усею їх темнотою, а правительство добавило в намірах брацтва признак того, що шкідливі течії проникли і в ту, доси — як воно думало — індиферентну верству, і навіть переборщило значіне того відкриття. Та в дійсності і Кирило-Методієвське брацтво не було такою характеристичною появою, з якої можна би було означити відрубні риси тодішнього українофільства: головною прикметою того напряму був просто літературний і народньо-виховуючий рух полудневої галузи руського народа, яка признала себе етнографічною величиною, окремою від північної галузи, що мала свою самостійну минувшину і через те набула права на розвиток не тільки тих прикмет, якими вона зближається до руського племені

в загалі, але і своїх окремішностей від політично пануючої його частини, зовсім так саме, як та пануюча частина розвиває свої окремішности від своїх полудневих співплемінників, — рух, що вспів уже депо втворити в користь полуднево-руського народу, значить, в користь цілого руського племені.

Після всього сказаного буде зрозуміло, скільки життя й енергії повинно було внести в діяльність заступників української народности те пробуджене цілої російської суспільности, яким визначається друга половина 50-их років. Все те, про що ще недавно ледви сміли мріяти передові російські мужи, здавалося, готово було сповнитися. Почалися розмови про близьке визволення селян. Коли вичікуване того великого правительственного акту розбуджувало найсвітліші і далеко йдучі надії серед Великорусів, то який же був настрій українського народу, і в його діячах, цілковито відданих демократичним ідеалам, і в селянській масі, що пам'ятала ще свободу відібрану в неї всього сто літ із чимось тому назад? І ось перед початком 60-их років ми бачимо небувале оживлене в українській літературі. Почало появлятися багато книг різного змісту на українській мові не тільки на Україні, але і в Москві, в Саратові, особливо ж у Петербурзі. Так у 1857 р. появилися перші оповідання Марка Вовчка, що представляли сумне полєжене українського простонароддя, головню кріпаків: драматичні твори Ващенко-Захарченка; збірник Миколи Гатцука "Вжиток рідного поля", друкований у Москві, в друкарні Каткова, видуманою впорядником азбукою, якої він тримався і в своїй північній книжці (1863 р.) "Українська абетка". Надрукований у тім самім 1857 р. по великоруськи історичний роман Куліша "Чорна Рада" (в "Русской Бесѣдѣ") вийшов і по українськи в 1859 р., коли вийшов і "Малорусский литературный сборник" Д. Л. Мордовця і ин. Між 1860 і 1863 р. включно видано кілька дешевих книжечок для просвіти простого народу: букварі ("граматки"), як "Домашня наука" Шейковського, відомости з космографії і природних наук, як

“Дещо про світ Божий” і т. и., і сам Катков збирав гроші на такі видання. В 1861—1862 виходив науково-літературний журнал “Основа” під редакцією Білозерського. В тім самім 1861 р. поручено було офіційально Кулішеви перекласти на українську мову “Положення о крест'янах”. Можна було надіяти ся повного розцвіту української літературної мови, оправданої початкової науки українського простого народу при помочи його рідної мови...

Правда, під той час на горизонті внутрішньої політики збирали ся чим раз частійше грізні хмари, з яких можна було надіяти ся грому, але не в сторону України. А тимчасом та буря неждано негадано обірвала ся по части і на ній. Для вияснення сього дивного “похмел'я во чужомь пирі” належить вернути ся від 1863 р. кілька літ назад. В ту саму пору, як Росія приготувляла ся до визволення селян, Польща мріяла про визволене з під російського ярма, і польські дідичі правобережної України задумали покористувати ся тими надіями для ціли польської справи, переконавши правительство, що визволене селян поведеть ся лиш тоді, коли вони будуть доволі просвічені, і випросивши таким способом дозвіл на закладане сільських шкіл при дідичівських дворах. В Києві повстало майже шкільне товариство для розширення польщини в селянській верстві. Київські студенти Українці відповіли на ті вигадки в 1859 р. закладанем недільних і інших приватних шкіл, до яких швидко прилучила ся народня школа в Білій Церкві, відкрита за почином о. Лебединцева. катехита тамошньої гімназії, опісля протоєрея Софійського собору, оборонця уживання української мови при наочуванню простого народу і в проповіді і перекладу св. Письма на сю мову. В тих школах учено і на українських і на великоруських книжках. Поляки обвинуватили тоді учителів тих шкіл у підюджуванню селянства до революції, прозиваючи їх при тім хлопоманами, — прозвіщем, прикладаним опісля до українофілів і деякими великоруськими “охранителями”, хоч воно було винайдене польськими дідича-

ми для означення своїх власних демократів. Попечитель київського наукового округу, М. І. Пирогов підсміював ся над тимп доносами, висновуючи з них лиш те, що школи, значить, розвивають ся гарно; та адміністрація дала себе піддурити, наслідком чого були такі дивезні явища, як приміром, що Кулішева “Граматка”, свобідно продавана на лівім березі Дніпра, була заборонена на правім. Неправдоподібне, але правдиве, що Поляки в боротьбі з українськими недільними школами найшли собі сторонників серед вишого київського духовенства. Спільними силами того чудного союзу був усунений з київського університета щирій прихильник недільних шкіл, популярний між студентами професор російської історії Павлов, що був по назначеню Пирогова інспектором тлх шкіл, але накликав на себе неприязнь київського, опісля петербурського митрополита Ізидора своїм вільнодумством, яке дозволило й Полякам окричати його безбожником та космополітом. Немов на те. аби зміцнити неприродність того походу проти української школи, до числа її ворогів приступила і редакція жидівської газети “Сіон”, яка й перша обвинуватила Українців у “сепаратизмі”. Те слівце було заразсінько підхоплене Катковим і, на жаль, Іваном Аксаковим. На ту пору, в 1862 р., випали петербурські пожежі, які Катков приписав у значній мірі недільним школам. Наслідком такого доносу замкнено ті школи в цілій Росії, і до 1863 р., коли вибухло польське повстанє, в полуднево-західній Русі опинила ся народня просвіта майже цілковито в польських руках. Правда, в 1862 р. ще тримала ся руська школа в Білій Церкві, і київський митрополит Арсеній приказав сьвященникам своєї митрополії заводити приходські школи, але в ту пору, як і тепер, ті школи значили ся більше на папері, а де й були, ледви животіли нужденно. Одначе петербурські українофіли тим меньше падали духом, що найшли енергічного оборонця української народньої просвіти в особі міністра нар. просвіти Головіна, назначеного по рекомендації розумного, освіченого і ліберального велико-

го князя Константина Николаевича. Головін рішучо стояв за допущенням української мови до нижших шкіл і за ширенням євангелія в українським перекладі, яке й було перед тим предложене Морачевським правительству для дозволу. Для підготування народніх учителів була отворена в Києві “Временная педагогическая школа”, в якій більшість доцентів, і при тім добровільних та безплатних, складала ся зі студентів, що вчили недавно в недільних школах; та уряджене сільських шкіл, думку про які селянство приймало прихильно, не могло збути ся без співучасті дідичів, а на неї очевидно не можна було числити. Видаване українських книжок ішло по давньому і дехто з українофілів почав добивати ся навіть заведення української мови в українські школи не як помічної, але як головної, і для піддержування сих домагань була надрукована в “Журналѣ Министерства Народнаго Просвѣщенія” стаття Лавровського про самостійність української мови (“Обзоръ замѣчательныхъ особенностей нарѣчія малорусскаго сравнительно съ великорусскимъ и другими славянскими нарѣчіями”). Одначе заходи Головіна чим раз частійше розбивали ся о супротивлене міністра внутрішніх справ Валуєва, і сьв. Синода з митрополітом Ізидором на чолі. В письмі до Головіна з 18 липня 1863 р. Валуєв виступає проти його заступництва за права української мови вказуючи, що буцїм то такої мови й нема, а називають українською великоруську мову, лише посповану польською, та що наміри Українців не тільки сходять ся з намірами Поляків, але ледви чи й не визвані польскою інтригою. Коли не були би знані дійсні дати тодішніх подій, трудно було би повірити, що се сказано в пів року після появи польських повстанчих ватаг. При порівнянню доносів тих самих Поляків, які тоді вже в повні розкрили свої карти, мимовільно нагадують ся знамениті слова ксьондза в комедії Бомарше: “Брешіть, брешіть; із того все хоч дещо лишить ся.” Та дуже правдоподібно, що думка про злуку українського літературного руху з політичним польським піддана не діями будучого повстання, що було

би й дивне, але що справа не обійшла ся без участі таких осіб, що знали близько ще недавно перед тим модне серед українських Поляків “балагульство” і “козакофільство”, що полягало на зверхнім наслідуваню українських селян та давніх козаків, а що відбило ся в творах Мальчевского, Залеского, Чайковського (Садикпаші) і особливо—Тимка Падурп, які не довели одначе до найменшого зближення між польськими дідичами і їх українськими кріпаками. Як би там не було, а вороги духової самостійности українського племені, і чужі й свої, добили ся того, що українській літературі задано тяжкий удар. Цікаво, що безпосередною його причиною не був ніякий проти-державний твір на українській мові, але згаданий висше переклад євангелія, старанно, побожно і вміло доконаний інспектором ніжинського ліцея, Пилипом Семеновичом Морачевським, який дивив ся на свою працю як на богоугодний подвиг. Коли той переклад, горячо одобрений і поручений Академією Наук, передано під благословенє св. Синода, він був звідти висланий для оцінки і відзива калужському єпископови Якову Миткевичови, шефови жандармів князеви Долгорукому і київському генерал-губернаторови Анненкову. Перший з них ізразу схиляв ся до одобрєня праці Морачевського, але опісля піддавши ся постороннім впливам, оголосив його непотрібним побіч великоруського перекладу, зрозумілого буцім то кождому Українцеві; другий висловив ся умірковано і неозначено; третій признав переклад “опаснымъ и вреднымъ” тому, що істнує окремої української літератури, якої дозвіл впливає з дозволу надрукованя сьв. Письма на українській мові, потягне за собою відірване України від російської держави (чим, скільки відомо, повторив докази свого попередника, Васильчикова). Нема що й додавати, що сьв. Синод не дав свого благословєня на оголошенє перекладу Морачевського. Але справа не обмежила ся тою відмовою. Думка, висловлена Анненковим, увійшла в ужитє деяких правительственных сфер і 20 червня 1863 р. вийшло розпорядженє міністра внутрішних справ, удостоєне

дарського одобрень. про здержане друкування релігійних книг і учебників на українській мові. так що ужите тої мови, як і сказано виразно в розпорядженю, полишило ся дозволенням тільки для красної словесности. Даремні були протести Головіна: Валуєв відповів на них згаданим вище письмом, а його розпорядженє було швидко потверджене дорогою порозуміння між ним і шефом жандармів.

Українська література, повна надій на красшу будучність. була від разу здавлена: її діячам, не вважаючи на ріжнородність їх талантів, полишало ся задовольати ся писанєм нешкідливих, але й безхосенних оповіданєчок і віршів, а коли вони хотіли подати народови якесь поученє з царини сільського господарства, моральних питань або чого будь із круга віромостий, доступних і потрібних простолюдинови, то були змушені наперекір властивости предмета і напрямови своїх здібностей предкладати таке поученє в белетристичній формі, з чого не мало примірів, сьмішних для непосвяченого в ту тайну і глибоко сумних та прикрих для того, хто її знає, не трудно навести аж до останніх часів.

Стремління освічених Українців до просьвіти своїх меньших братів, любов до рідної мови, що вже випробувала свої сили на різних полях, у кінці й природна реакція проти незаслуженого переслідування, яке майже відібрало їм право корпсувати ся рідною бесідою, не лише спасли їх від утрати надії, але приневолити їх подумати про способи заспокоєня своєї законної потреби словесних зносин із непросьвіченими земляками. Той спосіб був під рукою: за австрійською границею, в Галичині, такі самі Українці, як наші, говорять, пишуть і друкують на своїй мові без перепон. Наслідком того літературна праця Українців переносить ся до Львова, на великий хосен і гордість Австрії, але й на не меньшу, коли не більшу шкоду і пониженє Росії. Від другої половини 60-их років галицька українська література почала збільшати ся і досконалити ся з такою силою, про яку при своїх місцевих обставинах вона

ледви коли могла би й мріти. Не вменшаючи талантів і учено-сти заграничних Українців, можна сказати сьміло, що без уваги на значіне всякого приливу нових співробітників, прилучен-не до них земляків із Росії мало для піднесеня їх літератури особливу вагу тому, що 1) талановитих людей між нашими Українцями повинно бути далеко більше, ніж між австрійськими, хоч би з тої простої причини, що перші майже в десятире численніші від останніх; 2) наші, по часті з тої самої причини, заможніші від заграничних. І всі ті таланти й гроші, які ужиті на місці принесли би Росії необчислену користь, почали йти за границю на витворенє такого духового центра, на який майже кожний український письменник від тепер покладає всі свої надії, коли вийде в своїй літературній творчості з тісних рамок байбареної белетристики. А тим часом такий центр міг би, — ні, повинен би бути в границях російської держави, в якій живе величезна, подавляюча більшість Українців. Але й для тої більшости перенесенє літературної діяльності в Галичину стало далеко не повною нагородою за утрату права на рідну мову в вітчизні, бо твори написані в Росії і надруковані у Львові доходили рідко до тих, для кого були призначені і таким чином переважно не досягали своїх мети, а найважніше жерело духовної просвіти, сьв. Письмо, яким галицькі Українці користують ся свободно в перекладі на свою рідну мову, було доступне українському простонародю лише в церковно-славянським або в велико-руським перекладі, то значить, що воно зовсім не було доступне. Яка тяжка помилка з точки погляду політики і внутрішньої і заграничної! І яка вона намацальна, особливо після того, що вже стало ся! А проте та нещасна помилка не лиш не була усунена, але по 13 літах іще побільшена.

Розпорядженє 1863 р., як і всі подібні йому заходи, викликані не дійсними потребами держави, але кабінетними міркуваннями поодиноких державних мужів, які не все ясно відріжняють явища життя від їх паперової відбитки, сповняло ся зразу негайно, але під 70-і роки, після того як правитель-

ственный персонал по части змінив ся, недовіре до Українців немов ослабло. В 1872 р. дозволено завязати полуднево-руський відділ Географічного Товариства в Києві. Ся інституція з'єднала і оживила діяльність українських статистиків, етнографів і інших учених, що займали ся дослідями своєї вітчизни, і цілком природно поставила знов на чергу питане про народню просвіту. В 1873 р. Костомаров підніс на ново справу популярно-наукових книжок. Та зараз же віджила і незичливість. М. Юзефович, що видав 1863 р. брошуру: "La question Russo-polonaise jugée par un petit-russien" на доказ повної незалежності українських інтересів від польських, в 70-их роках уже тайний радник і предсідатель Київської Археографічної Комісії, вдарив на алярм у "Московскихъ Вѣдомостяхъ" і в "Кіевлянинахъ". Його погляди були прийняті до відомости, і в 1876 р. у Петербурзі зібрала ся комісія з міністрів внутрішніх справ і народньої просвіти, оберпрокурора сьв. Синода, шефа жандармів і Юзефовича. В тій комісії постановлено наложити на українську літературу такі обмеження: 1) ввіз українських книжок і брошур із заграниці, які вони не були би. заборонити 2) друковане і видаване українських творів і перекладів у державі заборонити, крім: а) історичних документів і памяток і б) творів красної літератури, з яких перші приказано друкувати заховуючи правопись оригіналів, а другі — без усяких ріжниць від загально прийнятої російської (т. є. великоруської) правописи і тільки по розгляді рукописів у головній управі для справ друку; 3) українські сценічні представлення і відчити, а також слова при нотах заборонити. Сі постанови предложено цареві Олександрови II, що лічив ся тоді в Емсе, і там вони були затверджені. Так повстав заков 18/30 мая 1876 р. Та опублікований він не був і ті, кого він найбільше доткав, догадували ся дуже помалу про його істнуванє, не дістаючи книжок, замовлюваних у Галичині, дістаючи відмови що до пропущення своїх гверів, написаних без ь і ѣ, надармо добиваючи ся дозволу на українське представ-

лене або концерт або знаходячи в рукописах своїх збірників українських пісень помилуваними тільки ноти. В Велико-Росії багато довідалося про сей закон у перше аж по двох або трьох роках після його затвердження зі статі в *Revue des deux mondes*: “*La liberte en Russie*”, до якої дістала ся відомість про нього мабуть із брошури Драгоманова, предложені ним париському конгресови літератів. Та чи явно, чи тайно, українська література в Австрії була тим законом інде сильнійше відрізана від російських інтересів і в кінці зроблена оружем протесту і пропаганди, ворожої російському правительству, а в Росії віддана на цілковиту самоволу цензури або, ліпше сказати, на особистий погляд сього або того начальника головної управи для справ друку або його помічників і на те, аби видрукувати: “І шумить і гудить, дрібний дощик іде”, доводило ся звертати ся до Львова. І серед тих нових обмежень являєть ся одна полекша в порівнянню з розпорядженням 1863 р.: дозволено видавати історичні пам'ятки і документи. Якому добродієви має завдячувати українська література се часткове розширення прав? Мабуть самому авторови того присуду над українською літературою, предсідателеви Київської Археографічної Комісії, якому публіковане документів було очевидно дуже пожадане, але видавало ся невингідним, хоч не зовсім неможливим, в обхід закону після того, як він сам став певного рода законодавцем.

З законом 1876 р., як і можна було надіятися, повторило ся те саме, що було з законом 1863р., лиш ледви чи не швидше, тай на перший раз не наслідком яких українофільських підступів, але самоволі чи незнання цензурного заряду. 26-го липня 1876 р. заборонила духовна цензура галицьку брошурку “Оповѣдане про жите св. мучениковъ Бориса и Глѣба”, предложену їй петербургським комітетом заграничної цензури, як написану по українськи; але загранична цензура звернула увагу головної управи на те, що книжочка надрукована церковними буквами — і головна управа дозволила її. Судячи по тім, що се розпорядження повторено 1. цвітня 1880 р., воно

тоді не було виконане, але за другим разом повинно було виповнити сь, скріплене ще поглядом, що уживане церковного письма "въ малоросійскихъ избраніяхъ представляется весьма желательнымъ". хоча коли приміром появила би ся пісня в ролі "Ой Семене, Семене, чом не ходиш до мене?" надрукована буквами сьв. Письма і богослужебних книг, така суперечність форми зі змістом викликала би певно репресію з боку тої самої цензури, яка добачила би в ньому — і зовсім справедливо — щось дуже похуже на богохульство. Про ослаблене чуйности головної управи можна догадувати ся з тих випадків, у яких можна ствердити по крайній мірі попередню роботу місцевих цензурних комітетів і цензорів над українськими рукописами, предложеними для дозволу до друку. 9 червня 1878 р. одеському тимчасовому відділові внутрішньої цензури приказано предклатати не инакше українські рукописи, як із виводом про їх зміст із чисто цензурного боку, з чого очевидно випливає, що оцінка творів у дійсности була полишена місцевої цензури. За те з формального боку головна управа зовсім не впрікала ся свого авторітета, як се видно, приміром, із заборони поеми В. Білого "Марко Проклятий" (1 півтіня 1878 р.), уже перегляненої петербурським цензурним комітетом і відбитої в коректі, за те, що автор*) писав і зам. и. Певність закону з 1876 р. видна і в забороні, наложений 26-го мая того самого року на третій випуск "Збирника писень" Лисенка (з правописею одобреною цензурою), хоч 25 мая 1877 р. був дозволений "къ обращенію въ Россію" учебник "Руска читанка для высшої гимназій. Уложивъ Александеръ Барвинскій. У Львовѣ. 1870" в трьох частих, і видано той дозвіл у відповідь на запит знов тої самої заграничної цензури, яка в ті часи була очевидно ліберальніша від внутрішньої.

*) Тут зайшла помилка що до імен авторів. В. Білий не автор "Марка Проклятого", але видавець. Автором був О. Стороженко. В. Г.

Ліберальні подуви 1880 р. відбили ся і на українській літературі. Дня 8-го грудня того року з високого дозволу вніс Костомаров в Академію Наук премію свого імені за уложене українського словаря. Дня 12 січня 1881 р. представив київський (опісля варшавський) генерал-губернатор М. І. Чертков міністри внутрішніх справ довгий меморіал, до якого послужила вихідною точкою просьба Лисенка — допустити третій випуск його збірника українських пісень надрукованого в Лиську до продажі в Росії, а дальший зміст звернений на оборону Українців від підозрінь сепаратизму і на доказ можливости повної рівноправности літературних і музикальних творів що до цензури з великоруськими. Дня 13-го січня 1881 р. тодішній харківський генерал-губернатор князь Дондуков-Корсаков представив також по причині двох присланих йому українських книг просторий, але доволі безбарвний меморіал про права української мови*), зрештою по частині в користь української літератури, сценічних представлень, концертів і друкування не тільки з текстами. Наслідком тих меморіалів був рапорт міністра внутрішніх справ графа Н. П. Ігнатьєва царю Олександру III. і високий приказ на перегляд правил із 1876 р. Відбула ся окрема нарада при участі тайного радника К. П. Побідоносцева, державних секретарів Островского і Сольского і начальника головної управи для справ друку, гофмайстра князя Вяземского. На тій нараді порішено задержати правила 1876 р., але доповнити їх такими постановами: 1) дозволити друк українських словарів під умовою задержання правопису або “общерусскої”, або уживаної не пізніше XVIII ст.; 2) дозвіл сценічного представлення українських пєс і публичного відспівання українських пісень і куплетів, дозволених цензурою, поставити в залежність від погляду вишніх місцевих властей у кождім окремім випадку, а допущене друку українських текстів при нотах не інакше, як із захованем “общерусскої” пра-

*) Пор. ЛНВ., 1905. кн. II. ст. 89—97.

вописи полишити головній управі для справ друку; 3) заборонити утворене спеціально українського театру і формоване труп для виставлювання виключно українських пес. Ті постанови були затверджені царем 8 жовтня 1881 р., але не опубліковані, лише подані відповідним органам адміністрації “конфіденційно”. Дані, на яких оперті ті постанови, очевидні: се — премія Костомарова за уложенє українського словаря, яку дивно було би не приймати, з одного боку заступництво кнївського і харківського Генерал-Губернатора за українську сцену і пісню, а з другого — страх перед можливістю повстання окремого українського театру, збільшений очевидно старим фантомом українського сепаратизму, як можна догадувати ся з два рази повтореного домагання так званої “общерусскої” правописи.

Так отже поручений царем розгляд закона з 1876 р., далеко не вільного від впливу випадковости, був виконаний не на основі всестороннього перестудіювання питання, але при помочи деякого нового матеріялу, що також навинув ся випадково під руку. Зрештою називаючи дані закона 1881 р. випадковими ми повинні пояснити се. Припадкові вони тільки в значіню своєї неповноти, але не генези: рівночасне заступництво обох висших представителів адміністрації на Україні за духові інтереси місцевої людности, хоч може й викликане безпосередно якимось запитом із гори, важне саме по собі як вимовне свідощтво давно назрілих потреб повіреного їм краю. — тим ціннійше свідощтво, що його не можна підозрівати за ніяку злочинну тенденційність, ані легкодушну поспішність. М. І. Чертков, якого вірність інтересам держави і адміністраційний досвід не можуть підлягати найменшому сумнівови, уважав своїм обовязком заступити ся за права української літератури в повнім її обемі; князь Дондуков-Корсаков не пішов у своїм меморіялі так далеко тому, що не був чужий розповсюдненого в деяких сферах недовіря до Українців, та все був приневоле-

ний приблизно до такого самого відзиву важними фактами і на деякі з них він покликаєть ся навіть.

Закон 1881 р. силою властивости даних, із яких зачерпнено його зміст, вніс у законодавство України певного роду полекші, хоч далеко менші, ніж може здавало ся його авторам. Уживане “общеруської”, т. є в самій річі великоруської правописи в українських текстах—се взагалі неможлива вигадка тому, що правопис невідмінно підпорядковуєть ся фонетичі а в лінгвістичних працях, як словар, представляєть ся просто немислимою річю і через те пробу уложеня українського словаря під такими умовами можна зрівняти з замахом негідними способами, про що легко переконати ся дорогою відвортної проби — уложеня великоруського словаря кулішівкою. Що до уживаня “правописанія, употреблявшагося въ Малороссіи не позже XVIII вѣка”, то не говорячи вже про самовільство такого обовязку, згадана тут правопись — величина зовсім мітична тому, що в ту пору писав кождий більше або меньше по своєму, і коли би ми захотіли наслідувати Українців XVII і XVIII ст., у нас появили би ся, приміром, форми пѣпъ, тѣлько, вѣнъ, як писав Некрашевич, зам. попѣ, только, вонѣ або піп, тільки, він. Вистава українських спектаклів лише за кождоразовим окреим дозволом місцевого висшого начальства рівняєть ся в дійсности майже цілковитій забороні правильного фунгованя театру, хоч би й мішаного що до мови виставлюваних пєс. Але й те обовязкове мішане — коли його пропоновано для кождого представлення, як виконувано у практиці — само по собі мусіло відбити ся дуже пригнітливо на обемі представляваних на сцені драматичних творів, т. є. на цілїм репертуарі. Заборона формованя чисто українських труп або вимагала подвійного персоналу, не під силу приватним театрам, або виключала можливість підхованя добрих акторів, бо трудно уявити собі, аби могла витворити ся путня сценічна школа при постійних переходах від “Назара Стодолі” до “Татьяны Рѣпиной” або до “Короля Ліра” і від “Пошились у дурні” до “Горя отъ ума”

або “Врача поневоля”. Одначе закон 1881 р. показав ся все таки полекшою завдяки тому, що самі ті, хто мав гляіти за його виконанєм, розуміли або відчували невідповідність між його цілями, зглядно ліберальними, і редакцією, що паралізувала ті цілі. Збирачі матеріялів до словаря записували слова фонетичною правописю тим смілійше, що бачили вже не один приклад цензурного пропуску книг, написаних так, а театральні підприємці на те, аби витрати час, потрібний для представлення більше або менше довгого українського драматичного твору, обмежували великоруську частину до вистави перед або по ньому водевільчика або сценки, які грано поки розіжгала ся публіка, — грано формально і без чуття, при чім приміром актор, що представляв збанкрутованого панка, говорив, що він тільки що “проковінув” сотку устриць і т. п. В 1884 р. головна управа в справах друку звернула увагу губернаторів на такий обхід закону, але з того нічого не вийшло. Помалу почали проскакувати до друку переклади з великоруської мови на українську і в 1892 р. головна управа пригадала цензорам незаконність такої появи, зрештою дуже спірної відповідно до тексту правил із 1876 р., і старала ся збільшити їх чуйність і в напрямі оригінальних українських творів, які вони повинні “съ особою строгостью и вниманіемъ разсматривать, подвергая исключеніямъ и запрещаая при этомъ не только все, противорѣчающее общимъ цензурнымъ правиламъ, но при малѣйшемъ къ тому поводѣ, по возможности, сокращая число такихъ бездарныхъ произведеній въ цѣляхъ чисто государственныхъ” (Предложеніе Гл. Упр. по д. п. С.-Петербурзькому Цензурному Комітету з 8 січня, 1892 р., ч. 96). В 1884 р. затверджено в незвичайно різкій формі заборону привозу українських книжок із заграниці. В 1895 р. заборонено українські книжки для дітей, що в дійсности є також повторенєм попередньої заборони, уміщеної в постановах 1863, 1876 і 1881 рр. Доволі було би й тих неодноразових повторень того, що зазначено в попередніх законах (зрештою не опублікованих) для доказу цілковитої

суперечности цих законів із умовами і потребами реального життя.

Поки перейдемо до висновка (який повинен бути природним впливом із попередніх наших міркувань), полишаєть ся розглянути ті аргументи, до яких звертали ся урядові особи й інституції, а також публіцисти на те, аби оправдати законність обмежень, що обкрюювали свободу українського друкованого слова. Зробити се конечно треба; багато з тих аргументів такі, що до них можна вертати у всякий час і при всяких нових умовах: вони власне основані на поглядах загального характеру, а не на тих дійсних потребах людности української землі, які одиноко, як нам здаєть ся, повинні мати рішаче значінє в роздивлюванім питаню.

Ті аргументи переносять нас поперед усього в царину культурної історії руської народности: сею історією, по думці деяких публіцистів, належить означувати відносини української літератури до “общеруської” літератури і української мови до “общеруської” мови. Затримаймо ся вперед на питаню про мову. Чи маємо ми дійсно право говорити про “общеруську” мову? Не підлягає сумнівови, що предки Великоросів і Малоросів говорили колись одною мовою: ту мову, що не дійшла до нас у письменних памятках, відтворювану гіпотетично, прийнято в науці називати “общеруською” мовою. Але очевидно не її мають на увазі ті, що протиставлять українську мову “общеруській”. Ще в доісторичну епоху представляла “общеруська” мова в окремих паростях різкі діалектичні відрубности, які дають підставу припускати споконвічний поділ руського племені на три групи: північно-руську, середно-руську і полуднево-руську. Полуднево-руські памятки давньої нашої літератури XI і XII століть, як у перше доказав наш поважний співчлен академік А. І. Соболевский, представляють ряд типічних окремішностей української мови: із них можна на певне переконати ся про значне віддалене полуднево-руських (малоруських) говорів як від середно-руських, так і від північно-

руських уже в дотатарськiм перiодi. Тому вiддаленню не могло перешкодити й те полiтичне з'єднене руських племен, яке бачимо в X i XI столiттях; навпаки, розпад руської землi на удiли, змiцнене нового полiтичного центра в допливi Оки i верхнього допливу Волги, упадок Киiва у другiй половинi XIII столiття — все се вiд'окремлює значно полуднево-захiдну Русь, а напад Татар довершує те вiдокремлене. Пiзнiйше, в границях литовсько-руської держави, полуднево-руськi племена знаходять умови для зближення з иншими руськими племенами, а власне з тою захiдною галузею середно-руських племен, яка стала основою бiлоруської народности. Схiдна-ж галузь середнорусiв, з'єднана Москвою з пiвнiчно-руськими племенами, входить разом iз ними в склад великоруської народности. Аж пiзнiйша колонiзацiя XVII i XVIII столiть зближує великоруськi i малоруськi племена в допливах Сейма, Донця i Дону. Таким чином iсторичнi окремишности в мовi обох народностей — великоруської i малоруської. Iсторичне житє тих народностей не витворило для них спiльної мови; навпаки, воно змiцнило тi дiалектичнi окремишности, з якими предки Малоросiв iз одного, Великоросiв iз другого боку — виступають у початках нашої iсторiї. I очевидно, жива великоруська мова, якою говорить нарид у Москвi, Рязанi, Ярославi, Архангельську, Новгородi, не може бути названа "общеруською" в супротивнiсть українськiй мовi Полтави, Киiва або Львова.

Та чи нема пiдстави признати "общеруською" нашу лiтературну мову? Чи не витворювала ся вона спiльними зусиллями всiх руських народностей, чи не вiдбила в собi окремишностей усiх руських говорiв? По вiповiданям не раз висловам деяких публiцистiв Українцi грали видну ролю в твореню i в обробленю нашої лiтературної мови. Для доказу сеї думки признаєть ся достаточним наводити вплив українських письменникiв i учених дiячiв XVII i XVIII ст. зразу на московську осьвiту, а опiсля i на Петровi реформи. Справдi, вплив сей вiдбив ся i на нашiй лiтературнiй мовi, але вiн був переминую-

чий: зусилля великих наших письменників зближали що раз більше книжну мову з народнього і ніщо ще не здержало сеї течії, яка зробила вже в кінці XVIII і початку XIX століття нашу літературну мову в повні великоруською, увільнивши її між иншим від напливового українського наголосу, не чужого, по вказівкам професора Будде, язикови Ломоносова і Сумарокова. Великоруська літературна мова, що представляє в своїй основі перісту мішанину церковнославянських елементів (у лексичній і по части граматичній часті) із елементами живої мови великоруських племен, від давних часів, можна сказати, від XIV ст. набирала що раз більше народньої закраски. Її розвиток власне в тім напрямі був здержуваний два рази — перший раз у XV столітті, коли їй прийшло ся витримати боротьбу з иншославянськими елементами, що завдяки сербським і болгарським ученим найшли зі славянського полудня; другий раз — у XVII столітті, коли її наводнили окремішности української книжної мови. Та великоруський елемент вийшов оба рази переможцем і тому нашу літературну мову, мову оśвічених клас і літератури всіх родів, належить признати чповні великоруською. Ми не бачимо ніяких основ звати сю мову “общеруською”, бо вона не представляє амальґам, в якій відбили ся б, хоч і нерівномірно, окремішности всіх живих руських говорів.

Правда, наша великоруська мова здобула загально-руське значіне: в значній часті вплинула на се та обставина, що силою річий вона стала державною мовою; та се залежало голов-но від культурного росту великоруської народности, від розвитку її літератури і шкільної оśвіти. Реформи Петра Великого, що зблизили Росію з Заходом, зміцнили просьвітне значіне великоруських центрів, Москви і Петербурга, і втягнули в одно спільне жите Велику і Малу Русь: остання не мала що протиставити тій сьвітській просьвіті, яка завдяки напрямови, даному Петром, розлила ся нестримним потоком по всій землі, з'єдиненій московськими царями. Наслідком того проникла великоруська мова на полудне, в українську Придніпрянщину.

Книжна українська мова виробляла ся в XVI і XVII століттях на основі двох літературних мов — церковнослов'янської і західно-руської, що своєю дорогою пересякла польськими елементами; вона приблизилася в значно меншій мірі ніж великоруська літературна мова, до мови народа і тим передовсім поясняється доля, яка постигла її у другій половині XVIII століття: вона забувається і без усякої боротьби уступає місця великоруській літературній мові.

Зріст культури і освіти, про який ми що лиш згадали, завершується таким чином натуральним витисненем книжної української мови великоруською мовою. Та той зріст прикликає до життя чинники, що в попередню епоху майже не знаходили собі виходу і законного вираження. Великорос захоплюється на стільки світською просвітою, що не може вже задовольняти ся тим, що давало його предкам церковну освіту, яка полишила без відповіді переважну частину потреб вдумливої і чутливої істоти — користуванем церковною книжною мовою, далекою від рідної. З появою світської просвіти, література не перестаючи задовольняти релігійних потреб, матеріальних інтересів, відкриває для Великороса можливість виражати і почування і думки в нових, непривиклих для його предків формах. І се відбивається передовсім на зближенню книжної мови з розговорною, літературної мови з мовою щоденних почувань і думок. Ми бачимо, як швидко увільнилася великоруська літературна мова, завдяки власне світській просвіті, від налетілих елементів, чужого наголосу, незвичайних слів. В Україні, де книжна українська мова була вже забута і закинена, та сама світська просвіта мусіла визвати иншу, хоч і подібну появу: жвава розговорна мова стає літературною мовою. Думки і почування Українця рвуть ся нестримно на папір, для нього нема иншого виходу, як виразити їх звичайним своїм говором, бо чужа йому великоруська літературна мова не може стати провідником рідної мови, не може і по своїй суті не повинна бути з нею зближувана і зрівнювана. Реформи Петра Великого

вивели Росію на дорогу світської просвіти: в результаті з одного боку книжна великоруська мова зрівняла ся з розговірною мовою Великоросів, а з другого розговірною мова Українців стала мовою нової української літератури. Не допустили законності і природності такого результату значило би признати, що світська просвіта не ткнула Українця; воно значило би, що на півночі в Москві і Петербурзі, світська просвіта повинна була зблизити розговірну мову з літературною, давши першій із них перевагу, а на полудні, в Києві, та сама світська просвіта мала тільки замінити стару літературну мову новою, ще відміннішою від розговірної, ще більше чужою.

Публіцисти, що відмовляли права на існування українській літературній мові, покликували ся радо на Білорусь: вони застрашували російське правительство і російську суспільність перспективою домагання свободи для білоруського друкованого слова. Що скаже будучність, не знаємо; але минувши-на свідчить ясно, що білоруська інтелігенція ополасилася тоді, коли Велико- і Малоросія заховували ще свято свої книжні мови. І в тої інтелігенції не було ні охоти, ні підстави звертати ся до народньої мови, коли тимчасом Українці зробили се наслідком крайньої потреби.

Законністю і природністю повстання української літературної мови поясняєть ся законність і цілого дальшого її розвитку. Жерелом її була, як ми бачили, жива розговірною мова—жива розговірною мова української інтелігенції, що виросла серед цілком відмінних умов від великоруської інтелігенції. Вона і в XVIII ст. і пізнійше, в XIX, переймала польську культуру, якої не довело ся виперти ні Москві, ні Петербургові, і то не вважаючи на дуже сильну запозичку елементів великоруської культури, піддержуваної і спільною вірою і спільними державними інтересами. Таким чином у розговірній мові української інтелігенції, що стала літературною з початком XIX століття, появляють ся в формі напливових елементів на народній українській основі з одного боку польські, з другого великоруські

слова і обороти. І в будуччині обі названі літературні мови — польська і великоруська — повинні служити жерелом збагачення української літературної мови. Зворот до тих жерел в повній законний: перевага буде належати до тої з обох мов, котра з'уміє привязати до себе українську літературу тісними, братніми вузлами. Здавало ся, що вплив великоруської літературної мови на українську був цілковито забезпечений при тих умовах, при яких повставала нова література: по українськи починають писати люди, що знаменито володіли великоруською мовою; українські книжки появляють ся в центрах великоруської просвіти; літературні твори Українців друкують ся в великоруських журналах і збірниках. Та зазначені висше цензурні утиски 1863 і 1876 року, як ми бачили, переносять літературну діяльність Українців у заграничну Русь: тут вона розвиваєть ся під сильним впливом польської і німецької літератури і зовсім природно переймаєть ся польськими елементами в даринї лексики і синтаксп. Українській мові галицької літератури роблять докори за ті її польські елементи, за ту чужу українському духу закраску, якій вона підпала у Львові. Та польські елементи не затемнили народньої основи мови: вони заняли тільки місце гнх великоруських елементів, яких витиснене було би конечно при широкім і свободнім розвитку української літератури на Україні. Збагаченє чужомовними елементами — се доля кожної літературної мови (західно-європейські елементи в нашій великоруській мові доказують, що від впливу чужоземщини не забезпечені навіть дуже розвинті літературні мови). Та цілком немінучим стає вплив сусідніх мов, коли ті мови належать до споріднених племен: так польська літературна мова відбила на собі вплив чеської, а польські пуристи ведуть безхосенну і втомну боротьбу з великоруським впливом; так словінська мова перейшла сербо-хорватським елементами; так болгарська мова наскрізь пропшкікована великоруськими елементами. Так само й українській мові неможливо було устерегти ся ні від великоруського, ні від польського

впливу. Умілість покористувати ся чужомовними елементами, брак страху перед ними, сьміле відношенє до нового лексичного матеріалу — дуже часто свідчить про силу і крепкість молоді літературної мови, що нездержно стремить до що раз більшого обєму в царині висловлюваня людських думок і почувань.

Розвиток літературної мови йде очевидно рівнобіжно з розвитком самої літератури. Багато великоруських публіцистів кляло питанє, чи потрібна загалом українська література. Інші бажали обмежити обсяг розширення тої літератури певними означеними рамками: признавано природним писати по українськи вірші та оповіданя з народнього житя; вважано відповідним збирати народні пісні, казки; в кінці призначувало для української мови навіть цілу царину красної літератури. Але переходити поза ту царину заборонювано їй, заборонювали публіцисти у слід за правительственними розпорядженнями, в інтересах власне великоруської літератури. Відповідь на песте зрештою питанє, чи потрібна загалом українська література, дало само житє: ви бачили широкий розвиток тої літератури навіть у періоді до шісьдесятих років, т. є. до того часу, коли реформи Олександра II відродили великоруський народ у нових формах побуту, і переконали ся при тім, що діячами тої літератури були люди різних суспільних верств, різних поглядів і різного вихованя. Українська література задовольняла очевидно своїм повстанєм назрілі потреби і в повстаню її не мала зовсім участі ані політична інтрига, ані нездорова тенденція. Нехайже-ж зазначені нами вище факти з початкової історії української літератури відповідять на питанє, що повстає в нас наслідком постійних тверджень деяких публіцистів: чи можна в самій річї обмежити обсяг уживаня літературної мови сими або тими границями? Котляревський, що взяв ся за рідну мову для витвореня особливого епічного твору, звернув ся до неї і в “Оді до князя Куракина”. Квітка-Основяненко, що писав оповіданя з українського побуту, здецидував ся заговорити по

українськи і про серйозніші справи в "Інстах до любезних земляків". Максимович запісєє зразу українські пісні, а опісля переводить на українську мову Слово о полку Ігоря, а два роки опісля видає переклад Псалмів. О. Грушчєвич друкє в українській мові свої проповіді, а також "Катехетичні бесіди на спмвол віри" і Отче наш. Чиж можна задержати зароджену думку, думку, оживлену понадто рідною мовою? Що затримає її на народніх жартах і віршах, що перешкодить їй втілитися в нових формах поезії, проникнути в роман і розвідку, перенести ся в минувшину рідного народа, постарати ся про його будуччину, перейти в кінці в царину віри і з'осереджувати ся на перекладі сьв. Письма або уложеню книжок для духовно-морального читаня? Ні, творча думка не може бути спинена штучними перешкодами. За те всякі штучні перешкоди дадуть їй усе фальшивий, тенденційний напрям: наведені вище факти показали, як загнано широкий і свободний потік української творчої думки в вузькі рамки політичної партії, утвореної в Галичині, що зміцнювала свої ряди, оживляла свою діяльність емігрантами з нашої України — партії могутньої і популярної власне тому, що вона стереже свободного розвитку української літературної мови. Обмежуючі закони 1863 і 1876 р. були введені, можна припускати, в інтересах великоруської літературної мови. Та не тих заходів вимагає та мова й її література для свого розширення і законного впливу на суспільне житє. Названі закони виймали з під впливу великоруської літератури значну часть української літератури, яка наслідком заборони ввозу книг не могла навіть бути предметом оговореня в великоруській пресі. Ті закони порвали ту братню звязь, яка завязувала ся в ріжних збірниках і періодичних виданях між великоруською і українською літературою. Вони перервали між ними і братнє супірництво, розділивши їх остаточно і усунувши той спільний ґрунт, на яким природним способом означили би ся ззаїмні відносини між обома літературами. Ми бачили в кінці, що ті закони причинили ся до штучного зросту української лі-

тератури в Галичині, бо там, у Львові й Чернівцях, їй прийшлося відповідати відразу на всі різнородні вимоги життя: українська мова стала мовою просвіти і політики, науки і літератури. Правда, і там стрітила ся вона з великоруською літературою, піддержуваною старою галицькою партією, але ворожнеча, що заступила місце попереднього братання в Росії, перенесла ся й сюди, і мова — зразу одва лише мова — стала жерелом непримиримої ворожнечі між двома половинами галицької інтелігенції. Моральної страти, нанесеної великоруській народності й її літературі відпалою, або радше відколоною від неї українською літературою, не нагородить піддержка, оказувана Росією деяким періодичним виданням сьвятоюрської партії.

Закони 1863 і 1876 року стали початком і жерелом тяжких проб для великоруської літературної мови в Галичині, бо впросла поруч із нею українська література уривала з кождим роком із під її ніг ґрунт і то тим лекше й успішнійше, що ту народню літературу підтримувало австрійське правительство, настроєне ворожо супроти старої галицької партії. Перекинувши українську літературу в заграничну Русь, ми перервали братнє супірництво її в Росії з великоруською літературою; та разом із тим ми скомпромітували великоруські, а навіть і “общеруські” інтереси в Галичині, бо викликали проти них штучну коаліцію місцевих українських і польських інтересів. Великоруські інтереси витримали би успішно супірництво з українськими в Росії; та в Галичині не спасе їх ніщо, коли сама Галичина стане ареною того супірництва, що перейшло в братовбійчу ворожнечу.

Публіцисти, ворожі самостійности української літератури, підносять іще один аргумент, не позбавлений практичного значіння. Зазначаючи окремішности в народній мові губерній, заселених Українцями, вони запитують: Де єдність тої мови, що витворить ту літературу? Чи не розпаде ся та література на ряд дрібних провінціальних літератур на місцевих жарго-

нах? В тих побоюваннях ми готові добачувати журу про розцвіт будучої української літератури. Та вона не потребує таких піклувань, їй потрібна передовсім свобода: свободний розвиток у ліпшій разі виробить одну спільну літературну мову для всіх Українців, у гіршій — Українці, не зрозумівши своєї духовної єдності, запропащать свою літературу в безплідних незгодах і розладах. Так само ми глядимо і на питане про українську правопис: коли жите втворить єдність української мови й літератури, то воно втворить єдність і в письмі.

Коли-ж закони 1863 і 1876 р. не відповідають інтересам великоруської народности і великоруської літератури, то може вони корисні для інтересів російської держави? Ми бачили власне, що проти української літератури підношено в різні хвилі, починаючи при тім від 1861 року, дуже тяжкі обвинувачення. Правда, ті обвинувачення відносили ся до “невеличкого кружка людей”, охрещених назвою українофілів: зразу докоряли їм, що вони знаходять ся в руках політичних інтригантів і служать повірним оружжєм заклятих ворогів своєї України, т. є. польських агітаторів; говорили, що діяльність українофілів помагає як не мож ліпше намірам польських фанатиків, що поставили питане про істнуванє “руського” народа і очікують із задоволенєм розкладу у власнім нутрі того народа; доказували, що українофільство йде “паралельно со всіми другими отрицательными направленнями, которые вдругь овладѣли нашею литературой, нашею молодежью, нашимъ прогрессивнымъ чиновничествомъ и разными бродячими элементами нашего общества”. Головною вимогою українофілів був одначе не згодний їх союз із тими умними напрямками, але явний намір їх виврати книги “на новосочинненомъ малороссійскомъ языкѣ”, ширити українську грамотність, заводити українські школи, вкорінювати науку про якісь дві руські народности і дві руські мови. За всім тим усе яснійше зарисовував ся привид сепартизму, замір роз’єдинити єдину і неподільну руську народність. Обвинувачення в таких намірах засновували ся на

неозначених даних: правда, між представителями українофільства допускано існування таких діячів, “которые совершенно чужды какой бы то ни было политической цѣли и руководятся чувствомъ патріотизма”, але разом із ними, — так твердили добровільні обвинуватці — “въ підприємтіи создать особую малорусскую литературу и ввести въ народныя школы южнаго края преподаваніе на малорусскомъ нарѣчїи принимаютъ живое участіе такіе малорусскіе патріоты, которые не ограничиваются мыслью создать свою особую литературу, но простирають види и на политическую отдѣльность Малой Россіи отъ общаго отечества”. Поки розходило ся про народність і мову, вживано до чуйности тільки саму суспільність; як же-ж зайшла справа про державну єдність, тоді признано конечною річю як найбільш рішуче вмішанє державної власти. Звідти відклики і до суспільности і до правительства. Наляканє польським повстанєм, хитрим сплетенєм політичної інтриги, що розкинула свої сіти не лиш у самім полуднево-західнім краю, правительство послухало відклику, зверненого до нього. Воно постановило відобрати українофілам саме оруже пропаганди — можливість ширення української грамотности і видаваня українських книжок. Такий сенс цензурного розпорядження 1863 року, зверненого проти осьвітньої діяльности на українській мові: ним заборонювано видаванє книжок духовно-морального змісту з одного, свѣтських учебників—із другого боку. Замість повстати проти українських сепаратистів, коли б такі знайшли ся, замість звернути удари на політичну агітацію, шкідну для державної єдности, коли б та агітація дійсно показала ся, розпорядженє 1863 р. ударило на тих діячів, яким були чужі всякі політичні цїлі і які “руководились чувствомъ патріотизма”; для сепаратистів і політичних агітаторів витворював ся за те податний ґрунт. “Гоненія и преслѣдованія — писав Катков 1863 року з приводу українофільства—могутъ изъ пустяковъ создать серьезное дѣло; гоненія и преслѣдованія, какъ свидѣтельствуєть опытъ всѣхъ вѣковъ, большею частію возбужда-

ли живъ и силу въ томъ, что само по себѣ не имѣло ни живни, ни сили. Мы, стало-быть, не желаємъ — продовжає Катков — гоненій и преслѣдованій, вовсе не изъ уваженія къ фальшивому, не въ угоду, не въ пользу ему, а напротивъ въ ушербъ ему, щобъ не придать ему большаго значенія и сили". Побоюваня московського публіциста справдили ся: вже того самого 1863 р. Каткову доводять ся зазначити, "что въ послѣднее время, благодаря успіамъ нашихъ українофилловъ и настойчивымъ требованіямъ поляковъ, львовская газета "Слово" начала отдаляться отъ общепринятаго русскаго языка въ сторону мало-русскаго"; в 1867 р. Українці разом із галицькими патріотами засновують львівський журнал "Правда", в 1868 р. повстає у Львові товариство "Просвіта", в 1873 р. повстає у Львові за гроші доставлені з Росії "Товариство імені Шевченка". Все те свідчить про значінє й силу українофільського руху. І лише по 1863 році можна признати за ним і силу і значінє.

За що ж підпадала під обмеженя і переслѣдуваня українська література? Чи за те, що поміж людьми, які брали участь у ширеню і твореню українських книжок, були такі, що мріяли про відділенє України від Росії? Дати позитивну відповідь на се питанє було би дурницею; дати таку відповідь значило би допустити можливість обмежень і переслѣдувань на нашу великоруську літературу в загалі, коли серед її діячів знайдуть ся зломисні люди, що мріяли би про розбитє нашої державної єдности, що підривали би своїми фальшивими науками основи суспільного ладу. Усміні напрям нашої політичної преси викликали репресивні заходи проти неї, але заходи ті, припадаючи деякі органи преси, не розшпрювали ся на цілу літературу в загалі, а преса противного напрямку навіть була піддержувана і запомагана всякими способами. Недовіре до преси викликало в 1872 р. доповненя "къ временнымъ правиламъ" 1863 р., але те недовіре не посягало ні на істнованє великоруської преси, ні літератури. Вважаємо проте неправдоподібним, аби зломисність деяких українських письменників могла

викликувати переслідуванє в загалї цілої української літератури, переслідуванє, якого першими жертвами упадуть Морачевський, лволянний патріот і побожний перекладач Четверозанґелія, а разом із Морачевським і сьвященник Опатович, що не побачив виходу надрукованого вже ним другого виданя “Оповідань із сьвятого писання”, виданя, вже дозволеного сьв. Синодом. Очевидно правительство, що видало розпорядженє 1863 року, руководило ся пнишими, важнїйшими мотивами: “горячечная” діяльність українофілів, як її називають обвинуватцї діяльність, що сама по собі не була незаконною, могла — так думало очевидно правительство — довести до небажаних результатів, до духового відділення України від Великої Росїї, адуховє відокремленє могло би довести і до політичного розпаду. Ось правдоподібні мотиви рішучого виступу, що зробив кінець свободному розвитку української літератури. Сей виступ ґрунтував ся в такім разі цілковито на припущенях, яких вартість і переконуюча сила дуже зглядна. Чому українська грамотність мала вести власне до роз’єднуваня, сього не вияснено. Література буває передовсїм відбитком реальних стремлїнь тої суспільности, до якої вона належить, а українська суспільність тих часів, як се видно з самих трактатів проти українофільського напрямку, признаного плодом чужоплемінної інтриги, не стреміла до сепаратизму; вона жила одним спільним життям із цілою руською суспільністю взагалї, в нїй являли ся ті самі додатні і ті самі умні стремління, які діяли суспільність і в великоруських центрах. Зрештою дальші події показали, що й пізнійше, по заснованю і зміцненю галицької народньої партії. Українцї були далекі від сепаратистичних стремлїнь: коли такі стремління були би серед них, вони знайшли б собі вислів і на великоруській мові, користуванє якою не було Українцям заборонене. Великоруська мова могла так само успішно, як і українська, служити оружем пропаґанди в користь сепаратизму, коли Українцї занялись би колибудь серіозно думкою про заснованє окремої держави. Ідея поко-

рила би собі форму: пропаганда по великоруськи пішла би не менше успішно, як пропаганда по українськи. Виступ проти мови не здавив би думки, коли б вона дійсно назріла серед Українців. Ми маємо повну основу протиставити наведеному вище припущенню інше: свободний розвиток української літератури впливав би на братнє єднанє Полудневої Росії з усею пншою. В українській літературі не було і не могло бути ніяких спеціальних інтересів, чужих великоруській літературі: обі літератури працювали би над спільними питаннями, що впливають із спільних державних і суспільних інтересів. А завдяки тому Україна переймала би ся що раз більше загально-руськими ідеями, загально-руськими стремліннями. Ми віримо в культурну силу нашої великоруської літератури: її вплив забезпечений навіть на заході серед великих культурних націй Європи. Невжеж можна припустити, щоб із нею не пішла разом у дружнім гурті і в повній свідомості єдності інтересів молода українська література? Повніші мотиви не дозволяють нам признати обмеження 1863 р. результатом дозрілого обслуження і всесторонньої оцінки інтересів великоруської народности, племені, літератури і держави: ми, на жаль, мусимо назвати їх плодом сумного непорозуміння.

Та те непорозумінє принесло гіркі плоди. Ми бачили, як безпосередно по розпорядженю 1863 р. Українці переносять свою діяльність до Галичини. Ми бажаємо процвітання українській літературі, ми тішимо ся її успіхами, хоч би у Львові або навіть в Америці. Та з жалем перекочуємо ся, що вона переймає ся що раз сильнійше ворожим відношенєм до Росії. Воно поясняєть ся по часті відорваністю її від російського ґрунту; українська загранична література—а від 1863 р. майже вже не можна говорити про свою російську літературу на українській мові — роздвлює російські події з чужоземної точки погляду, не вдумуючись у них, не вглубляючись у них так, як се можна тільки російським горожанам, що живуть у своїй вітчизні і вміють через те розрізняти, що треба конче роз-

різняти, що вміють також прощати і надіяти ся. Та в значній частині ворожий настрій до Росії галицької української літератури залежав від тих самих репресивних заходів, які обмежили царину українського друкованого слова: відібрати освіченим людям право писати рідною мовою, значить посягнути на те, що тим людям так само дороге, як дороге саме життя; посягнути на саме життя народа, бо в чім иншому воно виявляєть ся, як не в слові, посилюючи думки, виявляючи чуття, втілюючи чоловічого духа? Держава, що не вміє забезпечити одного з найелементарніших прав горожанина — права говорити друком у рідній мові, розбуджує в горожанині не повагу до себе, не любов, але безпритомний страх за існування. Сей страх зроджує незадоволені і революційні стремління. Сей страх обернув багатьох українофілів із щирих синів Росії, “чуждых какихъ бы то ни было политическихъ цѣлей”, на дорогу явного незадоволення. Одна з наших вищих урядових інституцій прийшла в 1876 р. до переконання, “что вся литературная дѣятельность такъ называемыхъ украинофиловъ должна быть отнесена къ прикрытому только благовидными формами посягательству на государственное единство и цѣлость Россіи.” Сей висновок слабляєть ся значно здогадом, висловленим також 1876 року не менше авторитетною інституцією про те, що “въ писаніяхъ современныхъ дѣятелей украинифильства не только сквозить смута, но и высказывается явно мысль объ обособленіи Малороссіи отъ остальной Россіи, обособленіи пока еще только литературномъ, но за которымъ естественно и даже необходимо должно послѣдовать стремленіе къ обособленію политическому”; але все-ж не можна не признати, що сімдесяти роки дійсно прославили ся виступом Українців проти тих державних порядків, при яких їм доводило ся тратити право говорити друком у рідній мові. Чим же були викликані ті напади, як не репресивними заходами 1863 року, що віддали українську літературу на цілковиту самоволу цензури і місцевої адміністрації?

Заходи ті були тим небезпечніші для державного ладу,

що вони не були убрані в форму закону. Звідси роздратоване проти будім то самоволі місцевих властей, наріканє на державні порядки, що не забезпечують елементарної законности. Звідси також дружні зусилля Українців провести свої книжки навпаки і на перекір придириливій цензурі. І так у 1873—1875 роках їм удало ся задрукувати до двадцяти книжок різного змісту.

Адміністративне розпорядженє, аби полишити ся дійсним, не бути придавленим через жите, яке надто не знає про нього і невідготовлене до нього (бо лише закон є загально-обовязковою і загально відомою юридичною нормою) — таке розпорядженє треба поновляти від часу до часу і при тім у що раз острійших формах — відповідно до того, на скільки показало ся безспільним попереднє розпорядженє. Розпорядженє 1863 р. прийшло ся поновити в 1876 р., лиш у ще категоричнійшій і твердшій формі: не оголошений закон 1830 мая узброє першою своєю точкою цензуру проти ввозу “какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчїи”. Такий поступок признав усю галицьку українську літературу нелегальною: признано нелегальним навіть саме істнуванє такої літератури — а се могло послужити тільки до більшого озлобленя робітників української літератури, приневолених недобровільно перенести свою діяльність у заграничну Русь. І в тій заграничній Русі писали ся по українськи не тільки політичні статї, зверненї проти Росії: там розвивала ся політична література, присвячена своїм місцевим інтересам, там оброблювано нашу давню літературу й історію, укладано букварі і граматики, хрестоматії і словарі, видавано сьвяте Письмо, друковано в кінці невпинні що до змісту вірші і пісні. І на все те в Росії наложено заборону лише тому, що воно друковане по українськи.

Друга точка закона 1830 мая 1876 р. в сути річи затверджує розпорядженє 1863 р., дозволяючи друкувати по українськи тільки твори красної літератури: застереженє, яке по-

зволює друкувати історичні документи і пам'ятки, дуже характерне, коли порівняти його з твердженнями деяких публіцистів про те, що укр. мова видумана лише недавно, що вона є одним із плідів польської інтриги, яка стремить до роз'єднання руської сім'ї і руської народності. А тимчасом із точки а) другого параграфу видно, що є історичні документи і пам'ятки, писані по українськи. Так, укладачам проєкту закона 1876 р. було очевидне, що думка авторитетних публіцистів — і не самих публіцистів — про те, що хтось колись там видумав українську мову — не що инше, як плід неучтва або злобної впадумки: українська мова має навіть свою історію. Та разом із тим текст другого параграфу сього закона виявляє нову і до того часу невідому точку погляду: із нього можна догадувати ся, що — по думці укладачів проєкту — зближенню української мови з великоруською стоїть на перешкоді видумана українофілами правопись і зажадати, аби “въ произведеніяхъ изящной словесности не было допускаемо никакихъ отступленийъ отъ общепринятаго русскаго правописанія”. Через те перед нами візирець найординарнішого змішання двох цілковито відмінних появ: мови і письма. Ніяка система правописи не може витиснути ніякого впливу на мову, що розвивається на цілковито незалежних від людської волі законах. Тимчасом накидуване мові неприродної їй правописи відбивається ся незвичайно фатально на книжковім обороті; така правопись сприяє вихід книжки і придавлює через те далеко сильнійше свободну думку, свободну творчість, ніж усякі цензурні обмеження. Ми далекі від думки приписувати укладачам закона 1876 р. жорстоке бажане при помочи узаконеної ним правописи стримати розвиток навіть красної літератури української (бо стримувати “вредныя на-правленія” в дотичних творах приписано правилом про те, “чтобы разрѣшеніе на печатаніе произведеній изящной словесности давалось не иначе, какъ по разсмотрѣніи рукописей въ Главномъ Управленіи по дѣламъ печати”); через те ми при-неволені думати, що ними руководила думка зблизити при по-

мочи правописи українську мову з великоруською. Дивний погляд! Передовсім — що розуміти під жаданем держати ся “обшепрпятаго русскаго правописанія?” Коли розуміти жадане закона 1876 р. так, що прим. українські слова: віра, дід, місто — мають явити ся в великоруській одежі: вѣра, дѣд, мѣсто, т. є. аби звук і передавано буквою ѣ, питаємо, хто заборонить Українцєви передати буквою ѣ звук і також приміром у словах: лѣд або нѣс? — і він напише їх лѣдъ, нѣсъ. Чи виграє на тім справа зближення з великоруською мовою, де ті слова звучать ледъ, несъ? Коли наслідком накиненої правописи Українець має писати мыло з ы, а мило з п, де знайдесть ся коректор, той учений справлювач, що потрафить в українським звуці п розріжнити для кожного випадку два ріжні звуки, злиті в одно лєдвѣ чи ще не в дотатарську епоху? І про те змішанє п та ы будуть грімко сьвідчити передовсім ті історичні українські документи, при яких друку закон вимагає “безусловно” задержувати правопись орігіналів, не підправляючи її і в напрямі загально-принятої великоруської правописи. А коли розходить ся не про загально прийнятую правопись, але лише про загально прийняті букви в великоруській азбучі, то чому заборонено писати віра, лѣс зам. впра, лѣсъ, коли і — великоруська буква (міръ), і чому український звук п, що не м'ягчить попереднього співзвука, приказано віддати через ы, а не п. У всякім випадку українське письмо могло би зрівняти ся з великоруським зі зверхнього боку найшвидше, коли би задержано правопись Українця, Максимовича. Але кому потрібне таке зверхне зближене?

Третя точка роздівлюваного закона заборонює ріжні спецічні представлення і відчити на українській мові. З розпорядження 1863 р., надто з другої точки закона 18|30 мая 1876 р. можна було догадувати ся, що правительство мало намір вказати українській літературі приписані границі і через те вплинути на її розмежованє з великоруською літературою, т. є. що воно взяло на себе задачу, яку могло сповнити тільки свободне,

неспинюване сушірництво обох руських літератур. Але третя точка сього закона доказує вже просто вороже відношенє навіть до української красної літератури, бо переслідує сценічні представлення творів, що дотикають тої літератури. Ще більше, дозволяючи видаване українських драм, комедій, трагедій і забороняючи вивести їх на сцені, правптельство обмежує також уживанє живої мови, що видно ще яснійше з заборони “чтеній на малороссійскомъ нарѣчїи”. В кінці та сама третя точка закона 1876 р. проганяє українську мову з такої царини, в якій, здаєть ся, в ніякім випадку не можна заступити її великоруською мовою: заборона друкованя текстів до музичних нот на українській мові проганяє ту мову з романса і пісні і рівняєть ся забороні співати по українськи. Від 1876 р. в українській мові не можна ні співати, ні говорити публично, а друкованє творів красної літератури поставлене під ostrу цензуру.

Лише горяча любов до рідної України помогла українській освіченій суспільности перенести тяжкий і зовсім незаслужений удар.

В 1881, як ми бачили, зроблено кілька полекшутихтяжких умовах, в які було поставлене українське слово: дозволено друк словарів і текстів до музичних нот. Полекші ті зроблено очевидно тільки в інтересах великоруської суспільности: позбавити її можливости знайомити ся з українською штукаю на сцені і в музичнім виконаню — признано несправедливим; позбавити великоруську науку знайомости з богатим складом української лексики — признано небажаним. До інтересів українського народа не звертала ся думка законодавця, не звертала ся до них до самих остатніх днів, коли затверджена царем 21 січня с. р. постанова комітету міністрів поставила на чергу питанє про відміну законів 1876 і 1881 р.

Знайомість із історією цензурних утисків українського друкованого слова переконує про те, що вони викликані не правильним поглядом на державні користи і потреби, але ріж-

ними випадками і односторонню оцінкою суспільних рухів шістдесятих і сімдесятих років.

Розглянене аргументів, піднесених у публіцистиці проти існування української літератури, проти її самостійного і свободного розвитку, а за її обмеженнями, привело до висновка, що ті аргументи оперті раз на одностороннім розумінню історії українського народу і його мови, друге на тенденційнім стремлінню обмежити права української народності в хосен неправильно зрозумілих велико- і загально-руських інтересів.

Перестудіюванє тексту правительствених розпоряджень 1863, 1876 і 1881 року вияснило нам ту шкоду для духового розвитку української народності і ту шкоду для російської держави, які були неминучим наслідком їх появи. Цензурна практика, оперта на тих розпорядженнях, доказала всю даремність зусиль, звернених на здавленє того, що видвигнене дійсними, житєвими потребами людности.

І так знайомість із минувшиною питання, порушеного тепер, приневолює нас висловити ся за потребою відміни одобреного царем розпорядження 1863 р. і приказів 1876 і 1881 років.

Ся відміна представить ся нам іще більше невідкладною, ще більше коначною, коли полишимо минувшину і звернемо ся до теперішности, коли тільки подумаємо бад культурними потребами українського населеня Полудневої Росії. На ті власне потреби вказав у своїм журналі з 28 і 31 грудня 1904 р. комітет міністрів; “продолжающееся примѣненіе наложеннаго запрета — читаємо в витягах із того журналу — значительно затрудняя распространеніе среди малорусскаго населенія полезныхъ свѣдѣній путемъ издавія книгъ на понятномъ для крестьянъ нарѣчій, препятствуетъ повышенію нынѣшняго низкаго культурнаго уровня крестьянъ малороссійскихъ губерній”.

Комісія має можливість потвердити кожде слово наведеної заяви комітету міністрів цілим рядом даних.

По перше—не підлягає сумнівови, що нинішній низький

рівень культурного розвитку селян українських губерній повинен стати предметом найповажніших і невідкладних турбот Росії. Той низький рівень, доказаний поміченнями багатьох безпристрасних дослідників, звернув уже давно на себе увагу земств і сільсько-господарських комітетів українських губерній і багато їх входило перед правительством з просьбами допустити популярні видання на українській мові. Економічна рада чернігівського губерньського земства доказала в 1902 р. konieczність розширення брошур і інших видань із царини сільсько-господарства на місцевих народніх мовах. Те саме висловив і борзнянський (чернігівської губернії) сільсько-господарський комітет. На konieczність популяризації практичних відомостей на українській мові вказував полтавський і ново-московський (катеринославської губернії) сільсько-господарський комітет. На вагу популяризації сільсько-господарських відомостей вказував у своїм рефераті ананіївському сільсько-господарському комітетови відомий автор брошур із сільського господарства на українській мові Чикаленко. Агрономічний з'їзд у Москві 1901 р. постановив просити дозволу видавати книжки і сільсько-господарську газету на українській мові. Кустарний з'їзд у Полтаві 1902 р. висловив ся за видаванєм книжок і підручників для кустарів в українській мові. Сільсько-господарські товариства миргородського і полтавського повіту просили також дозволу видавати сільсько-господарські книжки в українській мові і т. д. Про konieczність відміни обмежень, установлених для української мови, як провіднички в народ у загальні знання, підносили просьби земства: херсонське губерньське в 1880 р., чернігівське повітове в 1880 р., полтавське губерньське в 1904 р, і сільсько-господарські комітети: хотинський (бесарабської губернії), бердянський (таврицької губернії), хорольський і лохвицький (полтавської губернії) і багато інших. Комісія приводячи всі ті дані, розсіяні по різних друкованих жерелах, поміщує в додатках до осьього меморіалу

отриману замітку С. Ф. Русової, де зумовано цілий ряд помічень у царенні позашкільної народньої освіти.

По друге, зовсім справедливий відклик комітету міністрів до того, що закони 1876 і 1881 р. утрудняють ширене корисних відомостей між українською людністю на зрозумілій селянам мові. Комісія мала під рукою цілий ряд віродостойних даних, які свідчать про трудність розуміння великоруської книжної мови Українцем. Деякі такі дані наведені і в згадуваних додатках. Належить особливо зазначити, що Українцями трудно розуміти великоруські книги, присвячені викладови навіть найелементарніших відомостей по причині ріжницї обох мов в означуваню предметів для буденного ужитку; слова: лошадь, меринъ, телѣга, одонье, омшеникъ, овинъ, рига, клѣтъ, подволока, польня, глазъ, лобъ, затылокъ, туча, молнія, радуга, колодезь, прудъ, мельница, мельникъ, боровъ, кукушка, тряпка, изба, калитка, форточка, пѣтухъ, наѣдка, нашествіє і ин. незрозумілі або мало зрозумілі Українцями. Найвимовнішим прикладом того бувають труднощі, зазнавані навіть освіченими Українцями при знайомості з нашою книжною мовою; про ті труднощі говорять багато дослідників, починаючи від тридцятих і сорокових років минулого століття. І не даром, очевидно, Українці звертали ся так радо і звертають ся до рідної мови для висловлення на письмі своїх думок і почувань.

Комісія має підставу думати, що ширене книжок між українською людністю на рідній для неї мові пішло би далеко швидше, як на великоруській. І на те є дуже численні докази; про те говорить сам факт успішного ширення на Україні книжок, друкованих у Галичині, при чім таке ширене не задержуєть ся перед заборонами, що грозять горожанам, у яких знайдуть ся приміром твори Шевченка або Котляревського у львівських виданнях, дуже поважними неприємностями аж до відсиджуваня в тюрмі. Українські письменні селяни накидують ся ласо на все написане їх рідною мовою: за браком легальної літератури на українській мові, нелегальна шприть ся тим сильнійше і тим

більше впливає на людність. Сей факт ілюстрований доволі в письмі бувшого справника III, поміщенім у 9 ч. "Громадянина" за 1905 р.

Комісія має також підставу думати, що відміна заборони друкованого українського слова вплине не лише на зріст знання в народніх верствах при помочи розширення серед Українців науково-популярних видань, але й на загальне піднесенє культурного вигляду народа. Не можна не признати, що зневажливе відношенє до рідної мови потягає за собою негати́вне відношенє і до сім'ї і до родини, а се не може не відбивати ся і то як найшкідливіше на моральнім складі сільської людности України.

Нашому правительству не можуть бути очевидно чужі інтереси освіченої частини російської, а тим самим і української суспільности. Закони 1863, 1876 і 1881 р. дають деяке право на розвиток самої тільки красної літератури. Але красна література є тільки одним із способів виявлення духового життя освіченого чоловіка. Край продукує не самих літератів: він видає і мислителів і учених і публіцистів і суспільних діячів. Заборонювати тим людям те, що дозволене працівникам у царині красної літератури, заборонювати їм писати і друкувати по українськи — несправедливо. По надто се ще, як ми бачили, й неможливе: Українці друкують свої наукові праці, публіцистичні трактати, свої думки і розсліди у Львові, Відні, Чернівцях. Ми бажали б, аби українська література в цілм своїм складі лишилася російською. Ми вважали б корисним звернути сили й здібности талановитих Українців у корпсть країни, що їх виховала. Великоруську народність, сильну не лише самою численністю, не лякає існуванє польської, німецької, латишської, вірменської, грузинської, жидівської, татарської літератури у границях Росії. Чого-ж лякати ся української? Поляки, Німці, Вірмени мають крім того свої особні національні інтереси: вони не змішали ся з великоруським народом, культурні і віроісповідні ріжницї між ними і великоруською

людністю дуже значні. Але Українці цілою сукупністю своєї діяльності в користь російської держави і російського суспільства являють ся вірними і випробуваними синами руського народу: вони пишуть разом із нами у великоруських газетах і журналах, читають разом із нами лекції, видають наукові підручники, беруть участь у громадських зібраннях і говорять також разом із нами по великоруськи. Чи-ж вони перемілять свій руський напрям, коли їм позволять говорити й писати на рідній українській мові.

Обмежуючі заборони 1863, 1876 і 1881 р. пригнітають творчі здібности освічених Українців: користувати ся нерідною, незвичною з дитинства, не вищаною з матірнім молоком мовою для втілення творчої думки і фантазії можна лише при особливим лінгвістичнім таланті. Тяжкий стан українського письменника маює нам письмо д. Леонтовича, прислане ним Д. Л. Мордовцеву і передане д. Мордовцевом комісії.

Показуєть ся отже, що в таких ненормальних умовах духового і розумового життя живе в Росії народність, що числила в січні 1897 р. до 23 мільонів 700 тисяч душ!

Через те комісія рішаєть ся з повним переконанем на закінчене свого реферата повторити отсі слова Ю. Ф. Самаріна, wypowiedжені ним 1850 р.: "Пусть же украинскій народъ сохраняетъ свой языкъ, свои обычаи, свои пѣсни, свои преданія; пусть въ братскомъ общеніи и рука объ руку съ великорусскимъ племенемъ развиваєть оны на поприщѣ науки и искусства, для которыхъ такъ щедро надѣлила его природа, свою духовную самобытность во всей природной оригинальности ея стремленій: пусть учрежденія, для него созданныя, приспособляются болѣе и болѣе къ мѣстнымъ его потребностямъ".

Переклав В. Гнатюк.

ІСТОРИЧНА ЗАПИСКА К. А. ВОЄНСКОГО

Предложена начальникови Головної управи
в справах друку д. 12 падолиста 1900 р. в справі
обмежень українського письменства.

Провідним принципом для цензурного уряду при роздивлюванню друкованих творів на малоруськім наріччю служить найв. наказ із 18 мая 1876 р. з пізнійшими доповненнями.

В серпні 1875 р. з огляду на завважене оживлене діяльності тзв. українофілів була покликана за найв. наказом спеціальна Рада над сим питанням під проводом міністра внутр. справ генерал-адютанта Тімашева, в якій склад входили: міністер нар. просвіти, обер-прокурор св. Синода граф Д. А. Толстой, головний начальник III відділу власної Його Имп. Вел. канцелярії ген.-адют. Потапов і голова київської Археографічної комісії, тайний радник Юзефович.

При обмірковуванню питання Рада опирала ся головно на комунікатах тайного радника Юзефовича і по часті на відомостях зібраних Головною управою в справах друку і III відділом власної Й. І. В. канцелярії.

На думку тайного радника Юзефовича ідея малоруської самостійности являла ся видумкою австрійсько-польської інтриги і не мала ґрунту в історії та в душі малор. народу. Препачаганда українофілів до остатнього часу не мала успіхів; важне значінє вона здобула аж від заснованя в Києві відділу Имп. Р. Географічного товариства, в якого склад вийшли особи крайне “неблагонаміренні”, а сучасне українофільство маскує собою ідеї соціалізму і тому вимагає енергічних заходів для запобіженя лихови.

Із відомостей Головної управи в справах друку Рада добачила, що цензурний уряд у літературній діяльності українофілів бачить змаганє — відокремити ся від великоруської літератури, а за тим тайний замах на державну єдність Росії.

Третій відділ власної Й. І. В. канцелярії звернув увагу на розширюване серед сільської людности книг і брошур на малоруським нарічю, хоч і дозволених до друку цензурою і в своєму змісті вільних від антиправительственного характеру, але роздаваних із наперед повзятою метою.

На підставі тих уваг Рада признала, що українофільський рух походить із “превратного” переконання про різку різницю між малоруським і великоруським наріччям і має кінцевою метою зразу літературне, а далі й політичне відокремлене Малоросії від решти Росії, а се явище небезпечне. Супроти сього Рада постановила: 1) завести обмежуючі постанови що до Київського відділу І. Р. Геогр. Товариства; 2) уставити догляд над учителями і бібліотеками всіх шкіл малоросійських губерній; 3) запомагати русофільську галицьку газету “Слово”, і нарешті для зупинення розширювання книг і брошур на малоруським нарічю випрацювала ось які правила:

1. Не допускати довозу в границі імперії без окремого на се дозволу Головної управи для справ друку ніяких книг і брошур видаваних за границею на малоруським нарічю.

2. Друковане і видаване в імперії оригінальних творів і перекладів на тім нарічю заборонити з винятком лише а) історичних документів і памяток і б) творів красної словесности, з тою одначе умовою, аби при друкуванні історичних памяток безумовно захсрував ся правопис оригіналів, а в творах красної словесности щоб не допускати ніяких відступок від загально прийнятого правопису і щоб дозвіл на друк творів красної словесности давав ся не пнакше, як по перегляді рукопису в Головній управі для справ друку.

3. Заборонити також різні сценічні вистави і відчитти на малоруським нарічю, а також і друковане на ньому текстів до музикальних нот.

Постанови Ради були затверджені царем д. 18 мая 1876 р., при чім надто цар наказав замкнути київський відділ І. Р. Геогр. товариства в його тодішньому складі.

В р. 1881 вище згадані правила були піддані переглядові з причини поданих міністрови внутрішніх справ відзивів: київського, подільського і волинського генерал-губернатора генерал-ад'ютанта Черткова і тимчасового харківського генерал-губернатора князя Дондукова-Корсакова. Перший підійс, ще остра постанова 1877 р., прийнята без відома і згоди місцевої адміністрації, не оправдуєть ся дійсною потребою і викликає лише небажане роздрознене серед південно-руської інтелігенції. Признаючи пожаданім скасоване обмежень 1876 р. задля зміцнення довіря до правительства, генерал-ад'ютант Чертков радив поставити літературні твори на малоруськім нарічю в однакові цензурні умови з творами на обще-руськім язичі. Князь Дондуков-Корсаков думав, що правила 1876 р. не лише не осягнули ціли, але викликали незадоволене навіть у ширих прихильників єднання з Росією і для того домагають ся значного злагодження: на його думку треба зняти заборону сценічних вистав і музикальних творів на малоруськім нарічю; виданє творів на малор. нарічю треба допускати залежно від їх змісту; учителям початкових шкіл у малоруських губерніях треба позволити давати поясненя протягом першого року науки по малоруськи. Лише повна заміна російської мови малоруською хоч би лише в початковій школі могла би вважати ся небажаною для державної єдності.

Після всепідданнішого реферата міністра внутрішніх справ графа М. П. Ігнат'єва царь наказав обмірковувати питанє про правила 1876 р. в окремії Раді при участі тайного радника Побідоносцева, державних секретарів Островского і Сольского і начальника Головної управи для справ друку, гофмайстра князя Вяземского. Рада признала потрібним задержати правила 1876 р. в силі і на далі, поробивши в них лиш ось які поповненя, що не змінюють п'їнципів положених в основу правил:

1) Пункт 2 правил доповнити поясненєм, що до числа видань, які позволяєть ся друкувати на малор. нарічю, додають

ся словарі, під умовою, щоб вони друкували ся з заховаєм загально-російського правопису, або правопису уживаного в Малоросії не пізнійше XVIII в.

2) Пункт 3 в'яснити в тім напрямі, що драматичні штуки, сцени і куплети на малор. нарічю, дозволені до вистав давнійше драматичною цензурою і які можуть на ново бути дозволені Головною управою для справ друку, можуть бути виставлювані на сцені, але за окремим в усякім разі дозволом Генерал-губернатора, а в місцях не підвладних Генерал-губернаторам за дозволом губернаторів, і що дозвіл на друкування на малор. нарічю текстів до музикальних нот, під умовою загально прийнятого російського правопису, полишаєть ся Головній управі для справ друку — і

3) Зовсім заборонити уряджене спеціально-малоруського театру та формоване труп для виставлюваня штук і сцен виключно на малор. нарічю.

Постанови сеї Ради затвердив цар д. 8 жовтня 1881 р., при чім ся постанова, так само як і первісні правила з 1876 р., не були опубліковані.

В р. 1884 по рефераті Міністрови внутрішніх справ графу Д. А. Толстому Головна управа для справ друку циркулярно упінула начальників губерній, аби доконче слідили, щоб у репертуар малоруських труп входили російські штуки, і в загалі пильнували за українофілами, що знярядом своєї пропаганди вибрали сцену.

В р. 1892 (д. 2. січня до ч. 96) С. Петербурському цензурному комітетови предложено незалежно від безумовної заборони перекладів із російського на малоруський язик, що просто супротивляло ся пунктови 2 височайше затверджених правил 1876 р., особливо остро переглядати всі оригінальні малоруські штуки, забороняючи при тім не лише все суперечне з цензурними правилами, але при найменшім до сього приводі вменшуючи число таких творів у цілях чисто державних.

В р. 1895 Головна управа для справ друку предложила не допускати до друку книжок і збірок на малор. нарічю, призначених для дитячого читання, хоча-б по суті свого змісту вони й являли ся “благонаміреними” (Пропозиція С. Пб—ського ценз. комітету з д. 2. грудня 1895 до ч. 7143).

Поруч із вище наведеними обмежуючими розпорядженнями Головна управа для справ друку признавала іноді можливим дозволяти до друку, в виді виєжків, невеличкі популярні брошури на малор. нарічю, коли користь від розповсюдження подібних видань серед народа була зовсім очевидна і потверджувала ся відповідними властями.

Викладом тут вичерпуєть ся матеріял, що послужив основою для практикованих досі обмежуючих постанов що до малоруської літератури. Годі не зазначити, що в мотивах, якими кермували ся ініціатори закона 1876 р., малоруський літературний рух набрав зовсім одностороннього забарвлення. При оцінці того руху зовсім полишено на боці культурно-історичну точку погляду, а одиничним політичним мріям (в ориг. увлеченіямъ) деяких представників тзв. українофільства надано дуже шпроке узагальненє. Так напрям одного з основателів київського відділу Імп. Р. Геогр. товариства, Драгоманова, дав тайному радникови Юзефовичу підставу до висновка, що всі загалом українофіли, се небезпечні політичні агітатори з ярко сепаратистичними тенденціями. Особливо характерне те, що при рішеню питання, якому надавано таке важне державне значінє, зовсім не взято на увагу поглядів місцевої адміністрації (в особах київського і харківського генерал-губернаторів), і така остра міра, як правила 1876 р., була уставлена майже виключно під вражінєм свідощв одної особи — тайного радника Юзефовича, який поклав клеймо злочинности на поконівчні і в своїй суті нешкідливі прояви любови до рідного краю, якими все визначали ся Малоруси. Ся заборона, що в р. 1876 впала на малоруське слово зо страху перед небезпечними ідеями, яким воно може служити виразом у деяких фантазерів

(мечтателів), була рівноспільна забороні вживати сірники зо страху перед пожежею, що може виникнути з них.

Малоруський літературний рух, якого коріне лежить у побутовій, історичній минувшині Малоросії, відповідає двом органічним змаганням малоруської інтелігенції: потребі живописувати окружаюче жите найріднійшими йому фарбами, і бажаню дати народній масі просвіту в найдоступнійшій для неї формі. Політичний характер у малоруськім літературнім руху являєть ся елементом випадковим, напливовим, і сепаратизм ледви чи властивий історії й духови малоруської народности. На думку ген. адют. Черткова проповідники сепаратизму хоч би й знайшли ся, зустрілиби серед місцевої людности такий сам опір, який у 1863 році даний був проповідникам польщини. Соціалізм і демагогічні змагання, в яких обвинувачував у крайнофілів тайний радник Юзефович, лиш через непорозумінє могли бути звязані з питанєм про язик і провопис. При нормальних умовах розвою малоруське письменство спокійно заняло би своє місце як помічна побічна словесність при загально-росийській і так само мало загрожувало би державній єдності Росії, як мало загрожує єдності Франції провансальська література або німецький Plattdeutsch єдності сучасної Німеччини і як нарешті не грозить самій Росії існуванє літератур польської, грузинської, вірменської, латишської і т. п.

Тимчасом правила 1876 р., лиш по троха злагоджені постановами 1881 р., ставлять малоруське письменство — ту відміну загально-росийської літератури — в виємкове і важке положенє чогось чужого, засудженого, антиурядового. Ненормальність так поставленого питаєня почуває сама цензурна власть, яка в своїм пєсводженю з подаваними на її роздивленє малоруськими рукописами протягом минулих 25 літ нерідко виявляла значну хиткість, то допускаючи до друку заборонені законом 1876 р. популярно-наукові брошури з огляду на їх безсумнівно корисний зміст, а значить, зовсім незалежно від ідеї шкідливости малоруського нарічя в творах не-беллетри-

стичних, — то з другого боку заборонюючи такі твори красної літератури, як дитячі казки, в яких будім то добачувано особливу небезпеку українофільської пропаганди. Таку саму хиткість бачимо в відносинах цензури і до перекладів на малор. наріччя, які залежно від різних толковань закону 1876 р. з разу без перешкоди дозволяли ся*), а в останніх часах безумовно забороняють ся.

Природним наслідком такого положення було з одного боку зазначене місцевою вищою адміністрацією вже по пятилітнім дійстві правил 1876 р. незадоволене і роздразнене навіть у найбільше благонамірених кругах малоруської інтелігенції, а значить, власне той роздор між обома народностями і те обопільне, чисто штучне відчуженє, для яких уникнення були й вироблені самі правила. З другого боку заборона кинена на літературну творчість малоруських письменників у Росії породила недовіре і навіть вороже відношенє до Росії в значній частині австрійських Малорусів, на яких погляд правила 1876 р. дусять саму сутню потребу чоловіка — свободу користувати ся рідним словом. Нарешті дійство обмежуючих правил викликало ще більшу інтензивність у розвою малоруської літератури в Галичині, де вплив сусідніх народностей — польської, німецької, мадярської — зазначив ся богатым внесенем чужоземних елементів у галицьку літературу, справді відокремлюючій її від обще-росийської.

З огляду на все виложене вище було-б дуже пожадано змінити нарешті уставлену правилами 1876 р. точку погляду на малор. літературу і поставити малоруські твори що до їх цензурного дозволу в однакові умови з творами обще-росийської літератури.

Переклав *Ів. Франко.*

*) В роках 1881—1882 надруковано ряд перекладів Александрова і Старицького, з Лермонтова, Крилова, Шекспіра, Байрона, Міккевича, Гайне, Сирокомлі і ин.

Чи має віджити Історична Польща?

НАПИСАВ UCRAINUS

Ціна 10 центів

Коли вибухла велика війна в 1914. р., Росія зараз в перших днях проголосила Полякам обіцянку відбудовання польської держави. Опісля менше-більше таку саму обіцянку оголосив німецький канцлер Бетман-Гольвеґ. Питане стало на тім, які мають бути границі нової польської держави, — чи до польської держави мають належати лише корінно польські краї, чи також краї українські і литовські, що в середовічних часах належали до Польщі.

Поляки хочуть, аби українські і литовські землі належали до будучої польської держави! Поляки хочуть відновлення історичної Польщі. Хочуть панувати над Українцями!

Читайте, що вони про се пишуть у своїх виданнях, як доказують свої права до пановання над Українцями. Розважте над тим, що чекає Українців у невідбудованій Польщі. Все те найдете у книжочці п. з.

ЧИ МАЄ ВІДЖИТИ ІСТОРИЧНА ПОЛЬЩА?

Замовлення посилайте на адресу:

NARODNA WOLA

524-530 Olive Street,

Seranton, Pa.

**“НАРОДНА ВОЛЯ” ПРОДАЄ ОТСТ
ЦІКАВІ І БОГАТІ ЗМІСТОМ
КНИЖКИ І БРОШУРИ:**

Календар Р. Н. Союза на р. 1915.....15 ц.
Календар Р. Н. Союза на р. 1914.....15 ц.
Календар Р. Н. Союза на р. 1913.....25 ц.

Чи має віджити Історична Польща?.....10 ц.

3 днів кровавої війни. Поетичне оповідане
українського жовніра, що брав участь у
теперішній війні. 96 сторін. Ціна.....15 ц.

Демократична Республіка. Ся книжочка по-
яснює гарною мовою багато справ, що
дотикають правдивого демократичного
устрою держави. Ціна.....10 ц.

12. Цвітня, 1908. (Про Січинського і По-
тоцького)8 ц.

Гей, хто Русин, допоможіть! В сій книжочці о-
писані віршом терпіня наших рідних в
старім краю підчас теперішньої війни.
Ціна5 ц.

Війна а завдання українського робітництва.
В сій брошурці сказано, яке становище
повинен займати український робітник
супроти війни. Ціна.....5 ц.

При замовленю не забудьте додати 6 цен-
тів на 6 Шевченківських Перепианих Листів —
видимий знак, що Ви Українець.

NARODNA WOLA

524-530 Olive Street,

Seranton, Pa.

РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ

Се правдива українська народна
робітнича організація в Америці.

Заснована вона доперва з кінцем
1910 року, а вже числить тисячі членів
по всіх закутинах широкої американ-
ської землі.

Руський Народний Союз поставив
собі цілю згуртувати всіх Українців в
Америці без огляду на їх переконання
релігійні та політичні та нести їм поміч
моральну і матеріяльну.

Вступайте до Р. Н. Союзу і ви сей-
час. Єслиж нема відділу Руського На-
родного Союзу у вашій місцевости, по-
старайтеся самі такий відділ у себе
заложити.

Лише пять членів потреба щоби
з'організувати відділ.

Пишіть на таку адресу:

RUTHENIAN NATIONAL UNION

524-530 Olive Street, Scranton, Pa.

ЧИ ВИ Є ПЕРЕДПЛАТНИКОМ

“НАРОДНОЇ ВОЛІ” ?

**Коли ще сеї часописи не передплачуєте,
то зачніть передплачувати її сейчас.**

“НАРОДНА ВОЛЯ” є одною з найбільших українських часописів в новім і старім краю.

“НАРОДНА ВОЛЯ” виходить три рази тижнево
—в вівторок, четвер і суботу.

“НАРОДНА ВОЛЯ” подає цікаві новини американські і красві, суспільно-наукові розвідки і все, що дотичить життя українського робочого народа в Америці і на Україні.

ПЕРЕДПЛАТА ВІНОСИТЬ:

В Злучених Державах на цілий рік\$2.50

В Злучених Державах на пів року\$1.25

До Канади і Старого Краю на цілий рік ...\$3.00

До Канади і Старого Краю на пів року ...\$1.50

Гроші належить висилати враз з замовленням на поштовий або експресовий моні-ордер або в режістрованім листі на адресу:

NARODNA WOLA

524-530 Olive Street,

Scranton, Pa.

VP

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PG
3816
Z33

Zaborona ukrains'koho slova
v Rossii

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 15 14 04 13 021 9